

Sekülerleşme Teorisi

Volkan Ertit

Besim F. Dellaloğlu'nun Sunuşuyla

**Sekülerleşen
Türkiye'nin
Analizi**

LIBERTE

Sekülerleşme Teorisi

Volkan Ertit

ISBN: 978-605-9823-42-5

Liberte Yayınları® / 227

1. Baskı: Şubat 2019

© 2019, Liberte Yayınları®

Tüm hakları saklıdır. Tamamı veya herhangi bir parçası, hiçbir şekilde fotokopiyle veya başka yöntemlerle çoğaltılamaz ve dağıtılamaz. Yayınevimiz bunu yapanlar ve buna teşebbüs edenler hakkında kanunî takibat yaptırma hakkına sahiptir.

Yayın Editörü: **Muhammet Emin Çifçi**

Yayın Koordinatörü: **Emre Turku**

İç Tasarım: **Liberte Yayınları**

Kapak Tasarımı: **Mesut Koçak**

Baskı: **Tarcan Matbaası**

Adres: İvedik Cad. Mercan 2 Plaza, No: 417, Yenimahalle, Ankara

Telefon: (312) 384 34 35-36 | Faks: (312) 384 34 37 | Sertifika No: 25744

LiBeRtE
yayıncı grubu

Adres: GMK Bulvarı No: 108/16, 06570 Maltepe, Ankara

Telefon: (312) 230 87 03 | Faks: (312) 230 80 03

E-mail: info@liberte.com.tr | Web: www.liberte.com.tr | Sertifika No: 16438

Liberte Yayınları® Liberte Yayın Grubu'nun tescilli bir markasıdır.

Volkan Ertit

Lisansını Orta Doğu Teknik Üniversitesi Felsefe bölümünden alan Ertit, birinci yüksek lisans derecesini Belçika'daki Katolik Leuven Üniversitesi'nin Avrupa Çalışmaları Bölümü'nden "Avrupa Sekülerleşme Tarihi" üzerine yazdığı tez ile almıştır. İkinci yüksek lisansını Fransa'daki The Institut Européen des Hautes Etudes Internationales'de (Avrupa Uluslararası Çalışmalar Enstitüsü) Türkiye'nin sekülerleşme tarihi üzerine yaptığı çalışma ile almıştır. Doktorasını Hollanda'nın eski adı Katolik Nijmegen Üniversitesi olan Radboud Üniversitesi'nden Alevilerin Sekülerleşmesi üzerine yazdığı tez ile almıştır. Din Sosyolojisi alanında doktora sahibi olan Ertit, 2008 yılında Amerikalı düşünce kuruluşu ATLAS Economic Forum'un "İbn-i Haldun" adına düzenlediği makale yarışmasında "The Articulation of İslâmîc Practices and Free Market Principles - Not That Far From Reality" adlı çalışması ile birincilik ödülü almıştır. "Ideas for a Free Society" adlı uluslararası projenin ismi "Özgür Toplumun Değerleri" olan (www.ozgurtoplumundegerleri.com) Türkiye ayağının koordinatörlüğünü yapmış olan Ertit'in çalışma alanları içerisinde sekülerleşme, sekülerleşme teorisi, Batı modernleşmesi tarihi, Aleviler ve Türkiye Sekülerleşmesi yer almaktadır. Ertit uzmanlık alanı olan sekülerleşme teorisi ve Türkiye'nin sekülerleşmesi üzerine yurtdışında Viyana (Avusturya) ve Pitzer College'da (Amerika Birleşik Devletleri), yurtdışında ise farklı üniversitelerde ve düşünce kuruluşlarında 30'un üzerinde konferans vermiş, çeşitli tartışma programlarında ve gazetelerde sekülerleşme kavramı ile ilgili fikirlerini geniş kitleler ile paylaşmıştır.

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM 1: Sekülerleşme Nedir?	47
BÖLÜM 2: Sekülerleşme Ne Değildir?	73
BÖLÜM 3: Sekülerleşme Kavramının Tarihi	99
BÖLÜM 4: Sekülerleşme Teorisi	111
BÖLÜM 5: Sekülerleşme Teorisinin Birinci Ayağı: Bilimsel Gelişmeler	125
BÖLÜM 6: Sekülerleşme Teorisinin İkinci Ayağı: Kapitalizm	165
BÖLÜM 7: Sekülerleşme Teorisinin Üçüncü Ayağı: Kentleşme	193
BÖLÜM 8: Sekülerleşme Teorisi Ne Değildir?	225
BÖLÜM 9: Diğer Teoriler	245
BÖLÜM 10: Türkiye'nin Sekülerleşme Pratiği	261
BÖLÜM 11: Sonuç	319
BÖLÜM 12: Kısa Sorular / Kısa Cevaplar	329
Referanslar	373
Dizin	421

İÇİNDEKİLER (DETAYLI)

Kısaltmalar	15
Tablolar, Şekiller ve Kutular	17
Editörden	19
Teşekkür	21
Okur'a	31
Besim F. Dellaloğlu: Volkan Ertit Ne Yapmaya Çalışıyor?	35
Çalışmanın Kurgusu	43
BÖLÜM 1: Sekülerleşme Nedir?	47
1. Sekülerleşmenin Tanımı.....	47
2. Neden Doğaüstü Merkezli Bir Kavrama İhtiyaç Duyuldu?	68
BÖLÜM 2: Sekülerleşme Ne Değildir?	73
1. Sekülerleşme Dinsizleşme Değildir.....	74
2. Sekülerleşme Laikleşme Değildir.....	78
2.1. Laiklik Neden Sekülerleşmeden Farklıdır?	79
2.2. "Tarih"teki Laiklik.....	80
2.3. Laikliğin Sekülerleşme Yerine Kullanıldığı Örnekler	87
3. Sekülerleşme Çağdaşlaşma (İlericilik/Aydınlanma) ya da Ahlâksızlaşma (Yozlaşma/Çürüme) Değildir.....	94

3.1. Birinci Yargı: Çağdaşlaşma Olarak Sekülerleşme.....	94
3.2. İkinci Yargı: Ahlâksızlaşma Olarak Sekülerleşme.....	95

BÖLÜM 3: Sekülerleşme Kavramının Tarihi **99**

BÖLÜM 4: Sekülerleşme Teorisi **111**

1. Sekülerleşme Teorisini Formülize Etmek.....	118
--	-----

BÖLÜM 5: Sekülerleşme Teorisinin Birinci Ayağı: Bilimsel Gelişmeler **125**

1. Bilim ve Din Arasında “Varsayılan” Sıfır-Toplamlı İlişkinin Kökeni.....	126
2. Bilimsel Gelişmeler Sekülerleşmeyi Nasıl Hızlandırır.....	132
2.1. Rasyonel Düşüncenin Artışı ve Sekülerleşme.....	135
2.2. Modern Tıbbın Gelişimi ve Sekülerleşme.....	142
2.3. Doğanın Kontrol Altına Alınması ve Sekülerleşme.....	149
2.4. İnternet / Sosyal Medya ve Sekülerleşme.....	157
2.4.1. Yeni Toplumsallaşma Süreci.....	158
2.4.2. Kolaylaşan Flört Süreci.....	160
3. Sonuç.....	161

BÖLÜM 6: Sekülerleşme Teorisinin İkinci Ayağı: Kapitalizm **165**

1. Kapitalizm Nedir.....	167
2. Kapitalizm Sekülerleşmeyi Nasıl Hızlandırır.....	171
2.1. Ekonomik Alanın Dinden Uzaklaşması ve Sekülerleşme.....	171
2.2. Geleneksel Aile Yapısının Dönüşümü ve Sekülerleşme.....	176
2.3. Yaşam Standardında Yükselme ve Sekülerleşme.....	179
2.4. Devlet Otoritesinin Azalması ve Sekülerleşme.....	183
3. Sonuç.....	189

BÖLÜM 7: Sekülerleşme Teorisinin Üçüncü Ayağı: Kentleşme **193**

1. Mobilizasyon ve Sekülerleşme.....	197
--------------------------------------	-----

1.1. Farklı Yaşam Tarzlarına Tahammül Etmeyi Öğrenme.....	200
1.2. Kutsal Güç Odaklarının Prestij Kaybetmesi.....	203
1.3. Kutsal Mekânlardan Uzaklaşmak.....	210
2. Özel Yaşam Alanlarının Yaygınlaşması ve Sekülerleşme	212
3. Eğitim Olanaklarının Artışı ve Sekülerleşme.....	218
3.1. Artan evlilik dışı yakınlaşmalar	220
3.2. Bireyselleşen kadınlar	222
3.3. Daha toleranslı olma.....	222
4. Sonuç.....	223
BÖLÜM 8: Sekülerleşme Teorisi Ne Değildir?	225
1. Sekülerleşme teorisi ilerici ya da sekülerist bir ideoloji değildir	226
2. Sekülerleşme teorisi toplumların aynı şekilde sekülerleşeceğini iddia etmez.....	229
3. Sekülerleşme teorisi modernleşmenin ateistleştirileceğini iddia etmez	233
4. Sekülerleşme teorisinin başat unsuru ibadet etme oranları değildir.....	236
5. Sekülerleşme teorisi lokal değildir.....	239
BÖLÜM 9: Diğer Teoriler	245
1. Dinî Pazar Modeli (DPM).....	247
2. Varoluşsal Güvenlik Teorisi (VGT).....	254
3. Dinî Bireyselleşme Teorisi (DBT).....	257
BÖLÜM 10: Türkiye'nin Sekülerleşme Pratiği	261
1. Modernleşen Türkiye.....	263
2. Sekülerleşen Türkiye.....	270
2.1. Azalan İbadet Etme Oranları.....	272
2.2. Evlilik Dışı İlişkilerin ve Boşanmaların Yaygınlaşması.....	275
2.2.1. Nikâhsız Birliktelikler	275
2.2.2. Boşanmalar	282

2.2.3. Azalan Çocuk Sayısı.....	282
2.3. Türkiye'nin Yeni Gerçekliği: Eşcinseller.....	284
2.4. Modernleşmeyle Etkisi Azalan Halk İnançları.....	288
2.5. Daha Kadınsı ve Erkeksi Kıyafet Kodları.....	290
2.6. İslam'ın Azalan Etkisi.....	296
2.6.1. Kanaat Önderliğinden Devlet Memurluğuna, İmamlar.....	296
2.6.2. Eskinin Temsilcisi, Alevi Dedeler.....	297
2.6.3. Bebek İsimlerindeki Dönüşüm.....	298
2.7. Seküler Söylemin Artışı.....	301
2.8. Medyadaki Değişim.....	303
2.9. Etkisi Azalan Alevilik ve Sünnilik.....	308
3. Karşı Argüman.....	313
4. Sonuç.....	317
BÖLÜM 11: Sonuç	319
BÖLÜM 12: Kısa Sorular / Kısa Cevaplar	329
Referanslar	373
Dizin	421

*Bu kitap, 1. Dünya Savaşı sırasında, Prusya Akademisi'nden dışlanma pahasına, bilimsel çalışmalarını Alman İmparatoru için değil bilimin kendisi için yapmaya devam edeceğini açıklayan **Albert Einstein**'a ve yeryüzünün farklı coğrafyalarında onunla aynı kültüre sahip akademisyenlere adanmıştır.*

Not: Bu alışma, aşağıdaki eserler esas alınarak ortaya konmuştur.

Eserler

Ertit, V. (2019). Direnen Teori: Sekülerleşme. (Ed. M. A. Kirman & V. Ertit). *Sekülerleşme Tartışmaları*. Ankara: Kadim.

Ertit, V. (2018). Secularization: The Decline of the Supernatural Realm. *Religions*, 9 (92).

Ertit, V. (2018). God is Dying in Turkey as Well: Application of Seculariation Theory to a Non-Christian Society, *Open Theology* 4, 192-211.

Ertit, V. (2017). Din Merkezli Sekülerleşme Kavramı Yerine Metafizik Merkezli Sekülerleşme Kavramı. *Mütefekkir*, 4 (8), 297-312.

Ertit, V. (2017). *Secularization of Alevis in Turkey. An Extension of Steve Bruce's Secularization Paradigm and Its Application to Alevi Communities in Turkey*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Radboud Üniversitesi, Hollanda.

Kısaltmalar

akt. : Aktaran

bk. : Bakınız.

Çev : Çeviren

Ed. : Editör veya editörler

TÜİK : Türkiye İstatistik Kurumu

t.y. : “T”arih “Y”ok demektir. Bir referansın tarihi belirtilmemiş ise yanına yıl yerine t.y. yazılmıştır. Ör: (YÖK İstatistikleri, t.y.).

[] : Köşeli Parantez.

Çalışmada köşeli parantez iki amaçla kullanılmıştır. Birinci amaç herhangi bir yazardan alıntı yapılmış fakat bu alıntının içine yazar olarak ben ekleme yapmışsam köşeli parantez ile belirtilmiştir. Ör: Charles Glock’un ifade ettiği gibi, “Hinduizm’de [ya da İslam’da], bir bireyin uyandıktan akşam yatağına gideceği süre boyunca yapıp ettikleri..” metindeki “ya da İslam’da” ifadesi benim tarafımdan eklenmiştir. Glock’un orijinal alıntı yapılan metninde böyle bir

ifade yoktur. İkinci amaç ise, sosyal bilimler literatüründe bilinen eserlerin ilk basım yıllarının da belirtilmesi için referanslarda kullanılmıştır. Ör: (Durkheim, 2008 [1912]). Buradaki 1912 yılı, bahsi geçen eserin ilk basıldığı yılı göstermektedir.

Çalışma boyunca kullanılan köşeli parantezlerin bu bilginin ışığında okunması gerekmektedir.

vb. : Ve bunun gibi, ve benzeri.

vd. : Ve diğerleri (Çok yazarlı çalışmalar için)

Tablolar, Şekiller ve Kutular

Tablo 1.	Üç kitle gazetesinde "Laik-Laiklik-Laikleşme" kavramları ile "Seküler-Sekülerizm-Sekülerleşme" kavramlarının kullanım sıklığı	90
Tablo 2.	2091-2093 Arasındaki Güneş Tutulumlarından Örnekler	136
Tablo 3.	Çocuk Felci, Boğmaca ve Difteri hastalıklarına Bağlı Olgu ve Ölüm Sayıları, 1970-2003, Türkiye	146
Tablo 4.	Giresun İlinde Dinî Değerlere Yönelik Kuşaklararası Tutum Farklılıkları	234

Şekil 1.	Doğaüstü Alan	48
Şekil 2.	Sekülerleşme Teorisi	122
Şekil 3.	Sekülerleşme Teorisinin Bilimsel Gelişmeler Ayağı	134
Şekil 4.	Sekülerleşme Teorisinin Endüstriyel Kapitalizm Ayağı	168
Şekil 5.	Sekülerleşme Teorisinin Kentleşme Ayağı	194

Kutu 1.	Dinîmsi Yapı	59
Kutu 2.	Oruç ve Sekülerleşme	64
Kutu 3.	Halley Kuyruklu Yıldızı	137
Kutu 4.	Açıklanamayan Doğa Olayı: Hareketli Kayalar	139

Kutu 5.	Teknoloji ile Kanseri Engelleme	148
Kutu 6.	Atatürk Barajı ve Harran Ovası'nın Google Uydu Görüntüsü	151
Kutu 7.	Kibar Feyzo ve Mobilizasyon	204
Kutu 8.	Asch Deneyi	206
Kutu 9.	Su Balesi Yapan Sporcular	230
Kutu 10.	Restorana Çevrilen Kiliseler	252
Kutu 11.	Türkiye'nin İlk Eşcinsel Düğünü	287
Kutu 12.	Yeni Tesettür Kültürü	294
Kutu 13.	Aynı Toprağa Gömülemeyen Eşler	309
Kutu 14.	Farklı Hacimlerdeki Çay İçme Bardakları	334

Editörden

EDİTÖRLÜĞÜNÜ YAPMAKTAN BÜYÜK KEYİF ALDIĞIM BU KİTABI elime ilk aldığımda beklentim, sekülerleşme teorisini akademik bir dille Türkiye örneğine uyarlamasıydı. Ancak kitabı okudukça bundan fazlasıyla karşı karşıya olduğumu fark ettim. İzinizle kitabın editörü ve aynı zamanda bir okuru olarak, kitapla ilgili şahsımda heyecan uyandıran noktaları paylaşmak istiyorum.

Elinizde tuttuğunuz bu kitap, yalnızca sekülerleşme teorisinin ne olduğunu yahut Türkiye toplumunun sekülerleşip sekülerleşmediğini anlatmakla kalmıyor, aynı zamanda teoriye evrensel bir nitelik kazandırıyor. Volkan Ertit bu kitapla, sekülerleşme kavramını yeniden tanımlayarak, sekülerleşme teorisini Batı Avrupa ve Amerika merkezli olmaktan kurtarıyor. Ortaya koyduğu tanımla birlikte, sekülerleşme teorisini Hıristiyan olmayan toplumlardaki dönüşümleri de açıklayabilecek bir araç haline geliyor. Kitabı özellikle bu yönüyle Türk akademisi için heyecan verici buluyorum.

Kitabın sekülerleşme tartışmalarına sunduğu heyecan verici katkılardan bir diğeri ise Peter Berger ve Rodney Stark gibi alanın bilinen isimlerinin metodolojik yanlışlarını ortaya koyması. Yazar

böylelikle, sekülerleşme tartışmalarının daha sağlıklı bir zemin üzerinde yürütülmesine aracılık ediyor.

Kitapta Türkiye'nin sekülerleşme serüveni, kuvvetli ampirik verilerle ayrıntılı bir şekilde açıklanıyor. Kitapta ortaya konulan tezin güçlülüğüne, Ertit'in akıcı üslubu ve konuyu işleyiş biçimi de eklendiğinde; bu kitabın uzun yıllar boyunca Türkiye'deki sekülerleşme tartışmalarına önemli katkılar sunacağına ve din sosyolojisi derslerinde tartışılan kitaplar arasında yer alacağına inanıyorum.

Kitapla ilgili bir diğer dikkat çekici nokta, yazarın, kitabın anlaşılabilirliğini artırmak için verdiği uğraş. Bu uğraş, kitaba hem biçim hem de üslup açısından yansıyor; kitabı anlaşılır ve akıcı kılıyor. Yazarın okurla kurduğu "takıntı" derecesindeki empati de kitabı okurken akla gelen birçok sorunun cevabının birkaç sayfa içerisinde bulunmasını sağlıyor. Yazar ayrıca kullandığı üslup ile kitabı rijit bir akademik metin olmaktan kurtarıp, konuya ilgi duyan herkesin yararlanabileceği bir eser haline dönüştürüyor.

Kendi adıma, bu denli akademik ahlak ve titizlikle yazılmış bir kitabın editörlüğünü yapmış olmaktan mutluluk duyuyorum. Uzun yıllar sekülerleşme tartışmalarını beslemesi dileği ile...

Muhammet Emin Çifçi

19 Aralık 2018

Teşekkür

SEVGİLİ OKUR,

Bu teşekkür bölümü, kitabın sizlere ulaşabilmesi için bana yardımcı olanlara olanlara borç ödemek istediğim yer. Teşekkür bölümlerinin yazar ve eserin yayımlanma süresince ona destek olanlar arasında kısa bir mektuplaşma olduğunu düşünüyorum. O nedenle, izninizle, bu borcumu öderken daha rahat ve bana ait bir dil kullanma arzusundaım. Aksi takdirde, eserin yayımlanma aşamasına gelene kadar, çoğu zaman mahcup etme derecesinde verilen desteğin hakkını ödeyemeyeceğimi düşünüyorum.

Her akademik eser gibi bu eser de yazarın kendi fikirleri ve zamanından daha fazlasını içermektedir. Bir fikre sahip olmak ile onu geniş kitlelere sunacak şekilde kitap içinde sunmak farklı “iş yükleri” gerektirir. Bazı zamanlar kâğıda aktarılacak fikrin ne olduğu, onun nasıl aktarıldığının ve sunulduğunun gölgesi altında kalabilmektedir.

Yazarın kafasının net olmaması, sunacağı fikirlere yeterince güvenmiyor olması, kendisini sadece belli bir kesimin anlamasını

istememesi ya da tam tersi geniş kitlelere ulaşma arzusu, iddiasının şehvetine kapılması ve benzeri durumlar yazarın anlaşılmamasına, temel akademik üsluptan uzaklaşmasına veya bilimsel etik kurallara hassasiyet göstermemesine sebep olabilir. Bu gibi durumlarda hem anlatımdaki kopukluk hem de üslubun kendisi içeriğin önüne geçebilir.

Bunlara ek olarak, 400 sayfalık bir eserin yazar tarafından defalarca okunması, bir noktadan sonra metindeki çelişkilere, üslup noktasındaki tutarsızlıklara, imla hatalarına, gereksiz tekrarlar, kötü örneklere ve yeterince açıklanmamış noktalara karşı yazarı duyarsız hale getirebilmektedir. O sebeple yazarın iddiasının kâğıda dökülmeden önce etraflıca tartışılması ve metne dönüştürülen iddianın “metne uzak zihinler” tarafından eleştirel şekilde okunması gerekmektedir. Bütün bunlara, yazım aşamasında gereken huzurlu çalışma ortamı, aktif entelektüel sorgulamalar ve matbaa aşamasına geçişteki emekler eklenince, bir kitabın, yazarın düşüncelerinden çok daha fazlası olduğu görülecektir.

Bu çalışma da tüm bu süreçlerden muaf değildir. Aşağıdaki isimler, kitap fikrinin aklıma düştüğü ilk andan, kitabın matbaadan çıktığı son ana kadar bana yardımcı olan kişilerdi. Muhakkak ki ismini zikretmeyi unuttuğum kişiler olacaktır. Af diliyorum.

Sadece burada yazılan cümleler, bana sunulan destek için yeterli olmayacaksa da, insan üzerine basa basa söylemek istiyorum: Teşekkür ederim.

...

Kişinin sevgilisi ile kendi uzmanlık alanı hakkında konuşması, tartışması, ondan fikir alması ve ekleyeceği ya da çıkaracağı şeylerde ona danışması büyük bi' lüks. Kitap yayımlandıktan sonra “Ah keşke burayı yazmasaydım.” diyebileceğim neredeyse tüm bölümleri toparlamama yardımcı olduğun ve kitabın yazılma sü-

Steve Bruce'a teþekkür...

Bu kitapta iddia edilenler Türkiye özelinde yeni olsa da, İskoçya'nın Aberdeen Üniversitesi'nden Prof. Steve Bruce'un eserlerinin sekülerleşmeye bakış açımnda büyük bir etkiye sahip olduğunu belirtmem gerekiyor.

Bruce'un sekülerleşme kavramını anlatma ve açıklamadaki muaz-zam üslubu ve ikna ediciliği, eserlerinin iç tutarlılığı, dile gösterdiği özen ve akademik ilkelere olan bağlılığı, onu alanın en etkili isimlerinden biri haline getirirken, benim gibi alanın yenileri için de yol gösterici olmuştur. Ancak bu öykünmeye rağmen, Bruce'un yöntemi ile bu kitaptaki yöntem arasında iki temel farklılık mevcuttur: Birincisi, Bruce kendi sekülerleşme paradigmasını Protestan Reformu ile başlatırken; bu çalışma, çerçeveyi genişleterek Protestan Reformu'nu deneyimlememiş toplumların da aynı yöntemle incelenebileceğini iddia etmektedir. İkincisi ise, veri toplamadaki farklılıktır. Bruce, Hıristiyan çoğunluğun yaşadığı ülkelerdeki sekülerleşme süreçlerini açıklamaya çalıştığı için veri olarak Kilise'ye gitme oranlarını ve Hıristiyanlığın inanç esaslarını merkeze almaktadır. Bu çalışma ise Müslümanların çoğunlukta olduğu bir ülke olan Türkiye'deki toplumsal dönüşümü açıklamaya çalışırken, İslam'ın inanç ve ibadetleri ile birlikte, İslam'ın içinde yer almayan diğer doğüstü alanla ilgili gündelik pratikleri de merkeze almaktadır.

Bu iki temel farklılık hariç, bu çalışma Bruce'un en bilinen temsilcisi olduğu (klasik) sekülerleşme teorisinin sınırları içerisinde yazılmıştır.

Okur'a

SEVGİLİ OKUR,

Teşekkür ederim “sekülerleşme tartışmaları”na gösterdiğin ilgi için. Zira bu kitabın ortaya çıkması için harcanan tüm emek, biraz da senden gelecek bu ilgiyle alakalıydı. “Sekülerleşme” kavramı etrafında dönen konulara meraklı olman sayesinde tanışmış olduk. Ümit ediyorum elinde tuttuğun bu kitap, merak ettiğin birçok soruya yanıt verebilme potansiyeli taşıyor. Bunu özellikle umursuyorum. Çünkü kitap seni düşünerek yazıldı. Hatta yer yer beraber yazdık diyebilirim.

Tahmin ediyorsundur, normalde kitap yazım süreçleri “yalnız zaman dilimleri”nden oluşur.

Benimki öyle olmadı. Son 11 ay boyunca, günün hangi saati olursa olsun, ne zaman otursam yazmaya, masanın sağında, solunda, bi’ şekilde ekranı görebileceğin her yerde, sen de vardın. Her bir cümleyi ve hatta kelimeyi yazdıktan sonra, senin okumanı bekledim. Bazen sen sordun, ben yanıtladım, bazense sen sormadan kafanda oluşan sorulara yanıtlar vermeye çalıştım. Bana hak

vermen için değil, senin tarafından anlaşılmaq istediğim için açık bir dil kullandım.

Sevgili Okur,

Şimdilik aramızın iyi olduğunu biliyorum. Zira bu kitap senden bağımsız yazılmadı, yazılamazdı da. Ulaştığım sonuçları mümkün mertebe “bağırmayan” bir üslup ile seninle paylaşmaq istedim. Ama zaman zaman heyecanıma yenik düştüğüm, seni kolundan çekştirip “Allah aşkına şuradaki istatistiki verilere bak!” dediğim anlar muhakkak olmuştur.

Hoş gör beni.

Heyecanımı bastırmak için kendimle mücadele ettiğimi bilmeni isterim. Bazı zamanlar yazdıklarımı tekrar okurken, “Oldu Volkan, bi de istersen ‘gel abicim, gel ablacım, en güzel sekülerleşme sonuçları burda’ diye yazsaydın!” şeklinde kendime kızdığım anlar oldu.

Ama neyse ki heyecanımı dizginleyen editörüm ve koca bir ordu vardı etrafımda (Teşekkür kısmındaki isimlerden bahsediyorum).

Demem odur ki, ben yine yazardım da, senin “eleştirel gözle” okuyacağını bilmem, kitabın çok daha titiz şekilde hazırlanmasına sebep oldu. Muhakkak ki kafadaki tüm soruların yanıtını bulamayacaksın ve belki de kitabın ortaya koyduğu sekülerleşme kavramı ile Türkiye üzerine yazılmış bölümlere katılmayacaksın.

Olsun.

İfade etmeliyim ki, Türkiye’de henüz emekleme aşamasında olan sekülerleşme tartışmaları, olgunlaşmaq için senin tüm eleştirilerine, önerilerine, karşı çıkışlarına, yorumlarına ve sorgulamalarına ihtiyaç duymakta. Batı’daki literatür 60 yılı devirmiş durumda iken, Türkiye’ye bu tartışma yeni yeni giriyor. Tartış-

manın sağlıklı zeminde yürütülebilmesi için senin düşüncelerine ihtiyacımız olduğunu bilmeni isterim. Fikirlerini esirgememen, tartışmanın boyutunu zenginleştirecek.

Kim bilir belki bi' gün orada ya da burada, sekülerleşme tartışmalarını yüz yüze yapma şansımız da olur. O zamana dek, yani bi' dahaki konferansta ya da bi' başka eserde görüşüne dek, kendine iyi bakman dileği ile,

Dolkan

Volkan Ertit Ne Yapmaya Çalışıyor?

Besim F. Dellaloğlu

TÜRKİYE GİBİ MODERNLEŞME TOPLUMLARINDA SOSYAL bilim yapmak özellikle zordur. Bunun nedeni tüm bilim alanlarında olduğu gibi sosyal bilim kavramlarının da oluşmasına, bu toplumun bilim insanlarının fazla katkı vermemiş olmasıdır. Tıpta ve doğa bilimlerinde daha az sırtır çünkü bu alanların içerdiği yoğun “nesnellik”, malzeme farkını göz ardı edilebilir seviyeye çekebilir. Oysa sosyal bilimlerde egemen kavramların hangi zaman ve mekânda üretildikleri çok önemlidir; çünkü bu alanda “nesnellik” en azından tıp ve doğa bilimleri kadar kurumsallaşmamıştır. Aslında ben sosyal bilimler ile doğa bilimlerinin fitratlarının farklı olduğunu ve dolayısıyla sosyal bilimlerin içerdiği “öznel”den çekinilmemesi gerektiğini düşünen bir geleneğe her zaman daha yakın hissetmişimdir. Ancak bilimin konusu, nesnesi, malzemesinin nesnelliği veya özelliği ile kavramların netliği ya da keyfilikliğini birbirinden ayırt etmek lazımdır. Türkiye’de ister hermeneutik geleneğinden beslenen modern sosyal bilim eleştirileri, ister post-modern teoriler kay-

naklı modernlik eleştirileri, sosyal bilimin eksenini genişletseler de maalesef yukarıda belirttiğim ayrım açısından sosyal bilim fikrine önemli hasarlar da vermişlerdir. Yani bu geleneklerin sosyal bilim alanında doğa bilimlerine benzer bir nesnellik arayışının anlamlı olmayabileceği yönündeki değerlendirmeleri bence de doğrudur. Ancak Türkiye’de bu değerlendirme, zamanla sosyal bilimsel kavramların dilenilen keyfilikle kullanılabileceği gibi bir izlenime de neden olmuştur. Sosyal bilim özellikle kavramlarla yapılır. Bu nedenle sosyal bilim kamuoyunun genel olarak bir kavramı kullanırken aralarında olabildiğince geniş bir konsensüs oluşturmuş olmaları beklenir. Ancak Türkiye’de zanaatın terbiyesi açısından böyle bir özenin yeterince oluşmuş olduğu söylenemez. Bunun sebepleri arasında, sosyal bilim fikrinin Avrupa’da ortaya çıkmış olması, bu alanın temel kavramlarının Avrupa’dan gelmiş olması, bu kavramların Avrupa’nın tarihsel tecrübesini yansıtmaları sayılabilir. Ancak sosyal olanın bilimi gibi bir perspektifimiz varsa eğer, “kendine özgülüğe” o kadar da çabuk teslim olmamalıyız. Türkiyeli sosyal bilimciler eğer mevcut sosyal bilimin müktesebatını fazla “Batılı” buluyorlarsa, o kavram bagajına alternatif kavramlar üretmek zorundadırlar. Ya da başka bir işle iştigal edebilirler. Elbette Avrupa tecrübesi içinde oluşmuş bazı kavramları başka tecrübelerle zenginleştirmek, dönüştürmek de buna dâhildir. Bu ise, sanılanın aksine bir “yerelleşme” değil, yeni bir “evrenselleşme” getirebilir. Bu seviyede, artık evrensel olan sadece Avrupa tecrübesinin malzemesiyle oluşmadığı için dünyayı daha iyi temsil edebilir hale gelmiştir. Öteki ise bayağı bir yerelleşmeyle sonuçlanacaktır ve kısmen sosyal bilim fikrinin terkiyle eşdeğerdir.

Geriye kalan ise sosyal bilim kamuoyundaki ciddiyet, terbiye, meslek saygısıyla ilgilidir. Sosyal bilimci, kavramları ciddiyetle, özenle kullanmak zorundadır. Hiçbirimiz Robinson Crusoe de-

ğiliz. Tek kişilik bir evrende yaşamıyoruz. Kavramları keyfimize göre kullanamayız. Bunu yaptığımız ölçüde sosyal bilimi terk ederiz ve başka alanlara yöneliriz. Türkiye tecrübesinde bu alanların en önemlisi “siyaset”tir. Türkiye’de sosyal bilimin statüsünün zayıflığı, doğrudan siyasete aşırı duyarlı olmasından kaynaklanır. Bu toplumda sosyal bilimcilerin pek çoğunun öncelikle bir siyasi aidiyetleri vardır ve mesleklerini öncelikle bu aidiyeti gözeterek icra ederler. Ciddiyet, terbiye, özen genellikle siyasetin gereklerine kurban edilir. Kavramların keyfi kullanımını da buna dâhildir. Bu keyfiyetten en muzdarip kavramlardan bir tanesi de “sekülerleşme” kavramıdır. Bu kavramın sosyolojinin temel kavramlarından biri olduğu önemli bir gerçektir. Sekülerleşme kuramlarını destekleyebilirsiniz ya da onlara eleştirel yaklaşabilirsiniz ama her iki tutum da bu yaklaşımların sosyoloji alanında kapsadığı alanı göz ardı etmeyi gerektirmez.

Bu konuda dikkat çekici bir nokta ise uzun süre “seküler” sıfatının “laik” sıfatının gölgesinde kalmasıdır. Elbette bunun arkasında Türkiye’nin modernleşme öyküsü yatmaktadır. Türkiye’nin modernleşme hikâyesinde egemen olan, dindarlığın toplumsal süreç içinde sekülerleşmesi değil, daha çok laikliğin bir ideolojiye dönüşerek toplumsallaşmasıdır. Türkiye’de laiklik uzun süre dindarlarla iktidar arasında bir set olarak kullanılmıştır. Modernleşme projesi, dini kontrol etmek adına toplumu laikleştirmeye yönelmiştir. Benim yorumuma göre, sekülerleşme kuramlarının Türkiye özelinde pek geçerli olamamasının temel nedeni budur. Bu, özellikle Türkiye tecrübesinin ürettiği bir sendromdur. Türkçe dil dünyasında uzun bir dönem “seküler” demek isteyenler genellikle “laik” demişlerdir. İlginç olan, bu keyfiyetin sosyal bilim kamuoyu için de geçerli olmasıdır. Aslında bu durum akademik açıdan ciddi bir sapmadır. İşte bu noktada daha önce belirttiğim, sosyal bilimcinin siyasi aidiyeti devreye girmektedir. Solcu aka-

BÖLÜM 1

Sekülerleşme Nedir?

Sosyoloğun ilk görevi inceleme nesnesini tanımlamak olmalıdır. Böylece hem biz hem sosyoloğun kendisi konunun ne olduğunu bilecektir. Bu herhangi bir ispat ya da doğrulamanın ilk ve vazgeçilmez koşuludur. Bir teörinin doğruluğu, hesaba katılması gereken olgular tanımlanmışsa denetlenebilir.

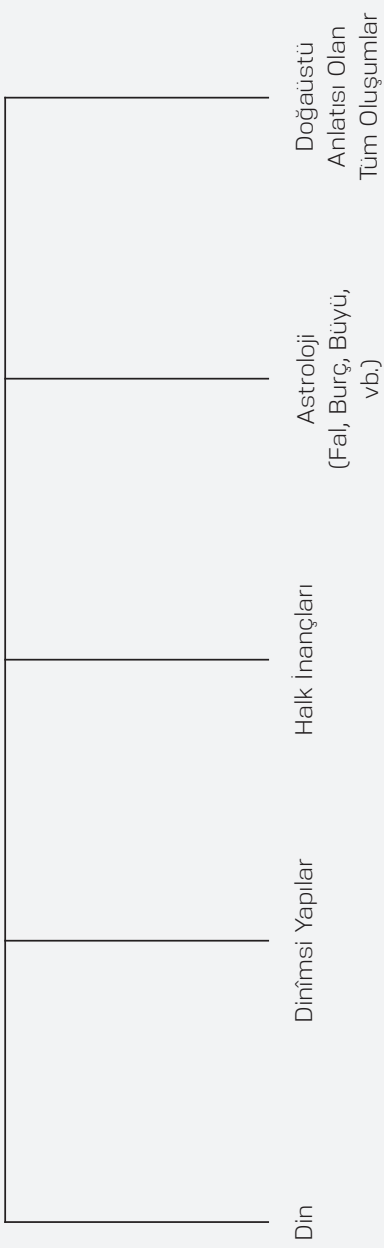
Emilé Durkheim, *The Rules of Sociological Method*,
1982 [1895], s. 74-75.

1. Sekülerleşmenin Tanımı

Sekülerleşme, belli bir toplumda belli bir zaman dilimi içerisinde doğaüstü alanın, yani dinin, dinîmsi yapıların, halk inançlarının ve diğer tüm doğaüstü öğretilerin bireysel ve toplumsal düzeydeki prestijlerinin ve gündelik yaşamı şekillendirme güçlerinin azalması demektir. Desekülerleşme ise, sekülerleşme sürecinin tersinin yaşandığı, yani doğaüstü alanın süreç içerisinde gündelik yaşamı şekillendirme gücünün arttığı dönemler için kullanılmaktadır.

Kitabın geri kalanı sekülerleşmenin bu tanımı üzerine kurulu olduğundan, tanımın içinde geçen kavramların ve kelime gruplarının da tanımlanması veyahut da açıklanması gerekir.

Şekil 1: Doğaüstü Alan

Doğaüstü Alan: Doğaüstü öğretisi olan tüm oluşumlar sekülerleşme tartışmalarının parçası durumundadırlar. Gündelik yaşamın olaylarını anlamak için kurulan sebep sonuç ilişkisinde ve düşünme eyleminde, deney/gözlem yerine inancın/içgüdüünün merkezde olması, yani fiziğin ötesinin referans alınması, doğaüstü merkezli bakış açısidir. O nedenle deneyimlediğimiz günlük olaylarla ilgili olarak, doğa bilimleri (fizik, kimya, biyoloji vb.) ile açıklanamayacak sebep-sonuç ilişkisi kurma, tutum alma ve inanç sahibi olma doğaüstücülüğün alanına girmektedir (Steup, 2011: 21-22).

Bu kitapta ortaya konulan doğaüstü merkezli sekülerleşme kavramı, Türkçe ve İngilizce çalışmalarda sıklıkla kullanılan “din merkezli” sekülerleşme kavramından ayrılmaktadır. Sekülerleşme sadece dinin değil, dinin de parçası olduğu doğaüstü alanın gücünün azalması olduğundan, tanımdaki “doğaüstü” kelimesi geniş kapsamlı bir kavram olarak kullanılmış ve önerilmiştir. Din doğaüstünün bir alt alanı olduğu için toplumların ya da bireylerin sekülerleşip sekülerleşmedikleri üzerine yapılacak tartışmalar onların sadece din ile kurdukları ilişkiye bakarak değil, dinin de bir parçası olduğu (alt kümesi olduğu) doğaüstü ile kurdukları ilişki temele alınarak incelenmelidir.

Din: Her ne kadar sekülerleşme kavramının merkezinde “doğaüstü alan” olsa da toplumların hayatında -en azından 21. yüzyılın modern ya da modernleşmekte olan toplumları için- doğaüstünün en güçlü, yaygın ve bilinen ayağının din olduğunu söylemek abartılı bir ifade olmayacaktır. O nedenle, bu çalışma dini merkeze alan sekülerleşme tanımlarının doğaüstü ve toplum arasındaki ilişkileri anlamak için yeterli veri sunmayacağını iddia etse de, dinin, diğer doğaüstü ile ilgili öğretilere kıyasla, daha baskın olduğu vurgulanmalıdır. Bu sebeple, sekülerleşme ile ilgili hem Türkçe hem de İngilizce yazılmış eserlerin önemli bir çoğunluğunun sadece din üzerinden tartışma yürütmesi doğru bir yöntem olma-

sa da, anlaşılırdır. Bu durumda, nasıl ki sekülerleşme kavramının merkezinde doğaüstü alan var ise, doğaüstü alanın merkezinde de din vardır denilebilir.

Peki bu kitap “din” ile neyi kastetmektedir?

Din kavramı başta¹ İbrahimî dinler olmak üzere (Musevilik, Hıristiyanlık, İslâm), doğaüstü referansları olan ve hitap ettiği kitlenin gündelik pratiklerini, ahlâki değerlerini, estetik algılarını, ontolojik (varoluşsal) sorunlarını, toplumsal normları algılayışlarını etkileyen paradigma bütünü olarak kullanılmıştır (Atay, 2012: 25). Linda Woodhead (2011: 122-23) sosyal bilimler çalışmalarında beş ana din kavramının sınıflandırmasını yapmaktadır: Kültür olarak din, kimlik olarak din, ibadet olarak din, ilişkiler olarak din ve güç olarak din. Bu kitap, Woodhead’in yaptığı bu sınıflandırmadaki din kavramlarının, örtük veya açık bir biçimde doğaüstü alanla ilişkili olduğu sürece sekülerleşme tartışmaları için yararlı olduğunu öne sürmektedir. Emile Durkheim’in din tanımı da bu noktada yardımcı olacaktır. Durkheim’a (2008 [1912]: 46) göre din, kutsallarla² ilgili inanç ve gündelik pratiklerden oluşan, içinde bu kutsallara dair yasakların ve dinin taraftarlarını bir arada tutan tek bir ahlâk kodunun olduğu sistemdir.

Halk İnançları: Bu kitapta öne sürülen sekülerleşme kavramı, halk inançlarının da toplumsal gücündeki değişimi sekülerleşme tartışmalarının parçası olarak görmektedir. Peki neden? Bu soruya yanıt

1 İbrahimî dinlerin ilk başta sayılmasının sebebi onlara inanan kişi sayısının görece çokluğudur. İfadede kullanılan “başta” kelimesi nitelik değil nicelik sebebi ile kullanılmıştır.

2 “Kutsal kelimesi Türkçe’de ‘kut’tan türetilmiştir. (...) Türkçede genellikle sıfat olarak kullanılan kutsal kavramı, Tanrı’dan olan, Tanrı tarafından olan, din ile ilgili olan, dinî, dine ait, temiz, saf, mübarek, yüce, aziz, muazzaz, saygıdeğer, hürmete layık, erişilmez, dokunulmaz, ihlal edilmemesi gereken anlamlarına gelir. Fakat her halükarda kutsal, doğaüstü bir varlık veya güçte ya da onunla temas sonucunda bazı varlıklarda bulunduğu inanan aşkın nitelik anlamında kullanılmaktadır.” (Kirman & Özbolat, 2017: 21)

BÖLÜM 2

Sekülerleşme Ne Değildir?

(...) sekülerleşme, bireyin içsel/kalbi teslimiyetinden ya da inancından çok, bu teslimiyetin/inancın dışsal yansımalarıyla ilgilidir.

NCEKİ SAYFALAR SEKÜLERLEŞME KAVRAMININ NE OLDUĞUNU detaylı şekilde açıklamak için kaleme alındı. Ancak sekülerleşme kavramını daha net şekilde ifade edebilmek için kavramın bir de ne olmadığına açıklanması zaruri görülmüştür. Zira Türkiye’de sekülerleşme kavramı farklı kavramlar ile karıştırılmakta ya da iddia etmediği şeyler ona yüklenmektedir. Kullanılmaması gereken yerlerde kullanıldığı için de anlam karmaşası ortaya çıkmaktadır. O sebeple, çalışmanın bu bölümünde, öncelikle sekülerleşme kavramı ile, bu kavramın sıklıkla karıştırıldığı dinsizleşme ve laikleşme kavramlarıyla arasındaki farklar ortaya konulacaktır. Ardından, sekülerleşmeyi olumlamak için kullanılan "çağdaşlaşma" ya da yermek için kullanılan "ahlâksızlaşma" gibi "değer yüklü" kavramların, neden onun yerine kullanılmaması gerektiği açıklanacaktır.

1. Sekülerleşme Dinsizleşme Değildir

Sekülerleşme teorisinin çöktüğünü iddia eden sosyal bilimcilerin çoğu, sekülerleşmeyi dinsizleşme ile eş anlamlı kullanmaktadır. Hâlbuki sekülerleşme teorisinin, “Modern toplumlarda din tamamen yok olacaktır.” şeklinde karikatürize edilmesinin sebebi, Bryan Wilson, Steve Bruce, Roy Wallis, Karel Dobbelaere gibi sekülerleşme teorisyenleri değil, sekülerleşme teorisini çürütme-ye çalışan Rodney Stark, Peter Berger, Robert Bellah gibi sosyal bilimcilerdir. Ancak, sekülerleşmenin dinsizleşme olduğunu iddia eden akademisyenler, sosyal bilimler tarihinde “Sekülerleşme dinin yok olmasıdır.” iddiasında bulunan herhangi bir sekülerleşme teorisyenine referans ver(e)memektedirler. Örneğin Rodney Stark “Toprağın Bol Olsun Sekülerleşme” makalesinin ilk paragrafını bu iddiaya ayırmış ancak iddia sahiplerinin kim olduğunu belirtmemiştir:

Yaklaşık üç asırdır sosyal bilimciler ve Batı’nın seçkin entelektüelleri hep dinin sonunun yaklaştığını vaat edip durdular. Her nesil, gelecek birkaç on yılda veya biraz daha uzun bir süre içinde insanoğlunun tabiatüstü alana yönelik inançlarını artık terk edeceğinden emindi. Bu öngörü, sekülerleşme tezi olarak bilinen bir teori haline geldi. (Stark, 1999: 249)

Stark, “bu öngörüye sekülerleşme teorisi diyerek sahip çıkanlar”ın kim olduğundan ise makalesinde bahsetmemiş. Muhakkak ki kimi sosyal bilimciler ve entelektüellerin, “İleride din yok olacak.” şeklinde bir iddiası olabilir. Ancak onlar bu iddiayı “Sekülerleşme teorisi budur.” şeklinde ortaya koymadılar ise, bir başkasının böyle bir yakıştırmada bulunması, akademik ahlâk açısından uygun görünmemektedir. Örneğin, sosyolojinin kurucularından Auguste Comte ve Saint Simon dahil olmak üzere, kimi sosyal bilimciler, “Din yok olacak.” iddiasında bulundular; ama bu iddialarını “sekülerleşme teorisi” altında yazmadılar. Muhtemelen

kendi fikirlerini “sekülerleşme teorisi” olarak sunmak isteselerdi, Stark’a ya da bir başka sosyal bilimciye ihtiyaç duymadan bunu yapabilirlerdi. Hâlbuki Stark ve onun takipçileri, dinsizleşme iddiası için “klasik sekülerleşme teorisi” yerine Recep Şentürk’ün (2000: 291) henüz 2000 yılında yazdığı gibi, “klasik sosyolojinin tezi” ifadesini kullansalardı, anlatılmak istenilen daha açık hale gelecekti. Zira klasik sosyologların iddialarını, sekülerleşme teorisi olarak ortaya koymak, ciddi kavram kargaşalarının yaşanmasına sebebiyet vermiştir.

Stark, sekülerleşme kelimesini eserlerinde bir kere bile kullanmamış olan Voltaire'in yazdığı mektupları dahi “sekülerleşme teorisinin iddiası” olarak kullanmakta bir beis görmemektedir (Stark, 1999: 249). Ne yazık ki, Stark’ın akademik kültür açısından sorunlu bu tavrı (başkalarının iddia etmediği bir şeyi, onlar iddia ediyormuşçasına ortaya koymak), kimi tanınmış din sosyologları tarafından da sergilendi. Örneğin Robert Bellah da 1970 yılında kaleme aldığı “Din ve Sosyal Bilim Arasında” makalesinin ilk sayfasında aynı iddiayı ortaya koymakta, ama yine referans vermemektedir: “[Sekülerleşme] teorisi veya efsane[si], bilimi aydınlık getirici olarak gören, bunun karşılığında da din ve diğer karanlık şeylerin yok olacağını iddia eden Aydınlatma teorisidir” (Bellah, 1991 [1970]: 237). Ancak Bellah da “dinin yok olacağını sekülerleşme teorisi olarak ortaya koyan” teorisyenin ya da teorisyenlerin kim/kimler olduğunu belirtmemiştir. Bu noktada ilginç bir durum ortaya çıkmaktadır. Herhangi bir sekülerleşme teorisyenini (Wilson, Bruce, Wallis, Dobbelaere) dinin yok olacağını iddia etmediği halde, Stark, Bellah ve Berger gibi sosyal bilimciler böyle bir iddia olduğunu ortaya koyup (kendileri bir korkuluk yaratıp), o iddiaya (korkuluğa) saldırmaktadırlar.

Halbuki, sekülerleşen bir toplumda bireyler hâlen ilkel (totem inancı, animizm, putperest dinler), millî (Taoizm, Konfüçya-

BÖLÜM 3

Sekülerleşme Kavramının Tarihi

Kavramlar hiçbir zaman masum değillerdir. Sadece çevremizdeki gerçekliği anlamamızı sağlamazlar, aynı zamanda o gerçekliğe şekil vermemiz konusunda araç konumundadırlar.

Evert van der Zweerde, Radboud Üniversitesi, Hollanda

SEKÜLERLEŞME KAVRAMININ KÖKÜ ANTİK ROMA'DA KULLANILAN *saeculum* kelimesine kadar uzanmaktadır. Öncelikle Antik Roma'da ve erken dönem Hıristiyan dünyasında “uzun zaman dilimi”, “çağ” ya da “yüzyıl” anlamlarında kullanılmıştır (Bremmer, 2008: 432). Her ne kadar Antik Roma'dan günümüze birçok farklı anlamda kullanılmışsa da 17. yüzyılın ilk yarısında halen “uzun bir dönemi” (özellikle “çağ” anlamına gelecek şekilde) anlatmak için kullanılıyordu. Örneğin Oxfordlu şairlerden John Donne (Burnett, 1807; Donne, 1840 [1640]), bir söylevinde kelimeyi şu şekilde kullanmıştı: “Eğer seküler bir bardağa sahip olsaydım, o bardak bir çağ boyunca dayanırdı.”²⁴ Bu kullanım şekli günümüz Latin dillerindeki *secolo* (İtalyanca),

24 İfadenin orijinali: If I had a secular glass, a glass that would run an age.

siglo (İspanyolca), *segle* (Katalanca), *século* (Portekizce) ve *siécle* (Fransızca) kelimelerinin kullanımıyla aynı özelliği taşımaktadır. Jan Bremmer'e (2008: 432) göre uzun bir süre "çağ" anlamına gelecek şekilde kullanılan *saeculum* kelimesi, Orta Çağ'ın erken dönemlerinde önemli bir değişikliğe uğramıştır. Hıristiyan teologlar *saeculum*'a "Günah ve Tanrı'nın reddi ile karakterize olmuş yaşadığımız bu dünya" şeklinde bir mana yüklemiştir:

Bu yeni bir çağ [nova aetas]. Aynen İncil'de ve Augustinus'un iki manevi şehrinde²⁵ formüle edildiği gibi günahların olduğu bir çağ. Aşkın [transcendence] olanın tarihe yön verici bir aktör olarak belirleyici güç olduğuna dair inancın reddedildiği bir çağ. Bu çağ Kilise'nin kanun koyucu olduğunu reddedenlerin çağıdır. Kilise'nin artık tüm değerlerin kaynağı olarak görülmediği bir çağdır. Yani saeculum ya da dünyevî olanın dönemidir. (Arieli, 1994: 205)

Charles Taylor *saeculum* kavramını açıklamak için sıradan zamanlar/yüce zamanlar ya da geçici/ruhani kavramlarını kullanmaktadır:

Kendisini sonsuzluğa yöneltmiş insanlara kıyasla saeculum'da yaşayan insanlar sadece sıradan zamanı yaşıyorlardır. O nedenle sıradan kavramını yüce kavramının karşıtlığı olarak kullandım. Buna paralel bir ayrım geçici/ruhani ayrımı yapılarak da ortaya konulabilir. Biri sıradan zaman içindeki şeyler ile ilgilenirken, diğeri sonsuzluk, ölümden sonraki yaşamla ilgilenir. (Taylor, 2007: 55)

Kavramın tarihteki bir başka kullanımı ise, kilise hukuku içerisinde manastır hayatını terk eden din adamları ile ilgilidir. Ancak bu "seküler" din adamları Kilise ile bağlarını kestikleri için bu şekilde tanımlanmamışlardır. Aksine, halen Kilise'ye bağlıdırlar ancak kendilerini manastıra kapatmış ve inzivaya çekilmiş diğer

25 Augustinus'un iki şehir kavramsallaştırmasında iki farklı aşk türü şehirlere hakim olur. Dünyevî olan şehirde aşk kendine yöneliktir, yüceliği yoktur, hatta Tanrı küçümsenebilir. Semavi olan şehirde ise aşk Tanrı'ya yöneliktir. Kişi, Tanrı'nın karşısında, Tanrı'ya duyulan aşk karşısında değerli değildir. Semavi olan şehirde insanı bir akıl, bilgelik, ya da irfan yoktur, sadece tanrısallık vardır (Martin, 1972: 196).

din adamlarından farklı olarak onlar Kilise dışına da çıkmakta ve halk ile iletişim halindedirler. Bu seküler din adamları, bireylerin gündelik sorunlarına dinî perspektiften yaklaşılarak çözümler üretmeye çalışmışlardır (Casanova 1994: 12-13).

Kavramın bir başka kullanım şekli ise 16. yüzyıl Fransası'nda isim (sekülerleşme) ve sıfat (sekülerleştirici) olarak ortaya çıkmaktadır. Kelimelere yüklenen anlam ise “Kilise’ye ait olan malların, ‘bu dünyanın insanları’na aktarılma sürecidir” (Bremmer 2008: 433), yani “genellikle devlet tarafından [prenslıklar]- Protestan Reformu’ndan sonra, Kilise’ye ait olan manastırların, büyük arazilerin ve elden çıkarılamaz mülklerin devasa şekilde kamulaştırılması ve tahsis edilmesi” (Casanova 1994: 13) sürecidir.

Tarihsel sürecini bu şekilde takip edebildiğimiz sekülerleşme kavramı, özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra din sosyolojisi alanının tartışılan kavramlardan biri haline gelmiştir. Kavram her ne kadar 1960’lardan beri yoğun bir şekilde akademik çalışmalarda kendisine yer bulsa da, sekülerleşmenin ne olduğu ve ne olmadığı noktasında din sosyologları arasında bir fikir birliği yoktur. Casanova sekülerleşme kavramının etrafında yaşanan tartışmalardan dolayı aşağıdaki cümleleri kaleme almıştır:

Kavramın kendisi o kadar çok boyutludur ki, birbirini tutmayan çağrışımlar ironik şekilde birbirinin tersi anlamlara gelecek şekilde kullanılmaktadır. Ve ayrıca kavram, tarih boyunca birikmiş geniş anlam aralığıyla yüklüdür. Kavramın geniş aralıkta yer alan anlamları ve çelişkileri, onu ampirik²⁶ bilimsel analizler için pratik olarak kullanım dışı hale getirmektedir. (1994: 12)

Casanova’nın ifade ettiği şeyi henüz 1967 yılında Larry Shiner da vurgulamıştı. Shiner’a (1967: 297) göre, çağdaş akademi dünyasının derin anlaşmazlıklarından biri de sekülerleşmenin nasıl tanımlanacağı ve ölçüleceği üzerinedir. Shiner’ın bahsetmiş olduğu

26 Deney ve gözleme dayalı bilgi edinme yolu.

BÖLÜM 4

Sekülerleşme Teorisi

Bir şeyi gözlemleyip gözlemlemeyeceğiniz kullandığımız teoriye bağlıdır. Bir bilimsel çalışmada neyin gözlemleneceğine karar veren "teori"dir.

Albert Einstein (Aluli-Meyer, 2006: 264)

TEOİRİ, BİR BÜTÜN OLARAK GERÇEKLİĞİ ANLAMA VE AÇIK-
lama için, olay ve nesnel arasındaki düzenli ilişkilerden hareket ederek genel sonuçlara ulaşan sistematik bilgi çerçevesidir (Kuyucuoğlu, 2008: 72). Lawrence Neuman (2013: 13) da teoriyi şu şekilde tanımlamaktadır: “Toplumsal hayata dair bilgileri özetleyen ve düzenleyen, onun nasıl işlediğini açıklayan birbirleriyle bağlantılı fikirlerden oluşan sistem.” Benzer şekilde Giddens (2012: 42-43), söz konusu teori ise sosyolojinin görevini şu şekilde açıklamaktadır: “Sosyoloji ne kadar önemli ve ilginç olursa olsunlar, yalnızca olguları (...) toplamaktan oluşmaz. Aynı zamanda şeylerin neden ortaya çıktığını da bilmek isteriz; bunu yapmak için de açıklayıcı teorileri oluşturmayı öğrenmek zorundayız.” Yani, sosyolojik teori bir “sebe-sonuç” ilişkisi üze-

rine kuruludur. Toplumsal değişimleri anlamak ve açıklamak için kurulan sebep-sonuç ilişkileri eğer genelleştirilebiliyorsa teori olarak ifade edilirler. Bu durumda sosyoloji, toplumsal olayları-değişimleri-dönüşümleri anlamak ve açıklamak için genellemele-ri formüle ederek teoriler oluşturur denilebilir.

Giddens'in ve Neuman'ın bu tanımlarla sosyolojik teori için biçtikleri rol, sekülerleşme teorisinin neden sosyoloji disiplininin önemli konularından biri olduğu noktasında ipucu sunmaktadır. Sekülerleşme, doğaüstü alanın toplumsal gücünün kaybı demektir. Batı Avrupa'nın, Kuzey Amerika'nın ve Okyanusya'da yer alan Avustralya ve Yeni Zelanda'nın sekülerleşme süreçlerini inceleyen sosyal bilimciler, bu sürece sebep olan bir başka toplumsal fenomen ile karşılaşırılar: Modernleşme.

Bu durumda şöyle bir fotoğraf karesi ortaya çıkmaktadır:

1. **Araştırmaların ortaya koyduğu olgunun adı:** Sekülerleşme.
2. **Bu toplumsal olgunun ardındaki sebep:** Modernleşme. Burada modernleşme kavramı şu anlama gelecek şekilde kullanılmıştır: İşin endüstrileşmesi, köy/kasabalardan şehirlere göç edilmesi, bireyciliğin yükselişi, düşünce ve toplumsal organizasyonun rasyonelleşmesi (Bruce, 1999a: 266), geleneksel toplumun çöküşü, üretim ilişkilerinin değişmesi, feodal yapının çözülmesi, bilimsel gelişmelerin gündelik yaşama nüfuz etmesi vb...

Bu iki madde bir araya getirilerek, ampirik araştırmalar sonucu ortaya çıkan olgulara anlam kazandıracak teori, iki kelimedenden oluşan bir cümle ile şu şekilde ifade edilebilir: Modernleşme sekülerleştirir. Yani sekülerleşme teorisi, “ne kadar modernleşme o kadar sekülerleşme” şeklinde özetlenebilir (Köse, 2014a: 172).

“Modern” kelimesi tarih boyunca “yeni” olanı, “modernleşme” ise bir kopma durumunu, “eski”den “yeni”ye geçiş sürecini yansı-

mıştır. Modern kelimesinin kökeni, “son zamanlar, tam şimdi” anlamına gelen *mododan* türemiş bir Latince kelime olan *modernustur*. İlk defa 5. yüzyılda Hıristiyan dünyasının Romalı ve Pagan geçmişinden farkını vurgulamak için kullanılan kavram (Kumar’dan akt. Uzdu, 2016: 18), günümüzde ise feodal-geleneksel toplumdaki kopuş mahiyetinde kullanılmaktadır. Kavram iki farklı zamana (geleneksel/modern) dair bir ayırımın ifadesidir. Kelimenin kökünün “bugün” ya da “bugüne ait” olması, bugünün geçmişinde kalana dair zamansal bir farklılığı vurgulamaktadır. Günümüzdeki kullanım 5. yüzyıldaki gibi yine değişimi vurgulasa da bu sefer değişimin temelleri “akılcı, bilimsel, teknolojik ve idarî etkinliğin ürünlerinin yaygınlaştırılmasıdır” (Perşembe, 2003: 160-161).

Toplumların doğaüstü alan ile kurdukları bağ kültürden kültüre değiştiğinden, belli bir toplumun sekülerleşmesinin ya da dese-külerleşmesinin altında yatan nedenleri anlamak için evrensellik iddiası olan teorilerden çok toplumların kendine özgü koşullarını dikkate almanın daha doğru olacağı düşünülebilir. Benzer modernleşme derecelerine sahip olan toplumların farklı sekülerleşme süreçlerini deneyimlemiş olması, keza yine birbirine benzer coğrafyalarda yaşayan toplumların baskın doğaüstü öğretilerinin/kültürlerinin birbirinden farklılık arz etmesi bahsi geçen düşünceyi güçlendirmektedir (Sarmış, 2016: 19).

Örneğin Fransa’daki sekülerleşme sürecinin detaylı şekilde incelenebilmesi için tarih ve coğrafyadan bağımsız herhangi bir evrensel teori ile birlikte Fransız İhtilali’nin de bu süreçteki etkisinin etraflıca tartışılması gerekmektedir. Fransa için yapılacak sekülerleşme tartışmalarında, İhtilal liderlerinin dini yok etmeye ya da kamusal alandan uzaklaştırmaya çalışmaları, din adamlarının Eski Rejim’le olan ilişkisi ve benzeri süreçler göz önünde bulundurulmalıdır. Bununla beraber, Varşova Paketi’na³² üye olan Orta ve

32 İkinci Dünya Savaşı’nın ardından 1955 yılında, NATO’ya karşı Sovyet Rusya’nın

BÖLÜM 5

Sekülerleşme Teorisinin Birinci Ayağı: Bilimsel Gelişmeler

Galileo zamanındaki bilim ve din arasındaki çatışmanın büyük bir bölümü aslında "yeni bilim anlayışı" ile önceki kuşağın [Kilise öğretileri ile] kutsallaştığı bilim anlayışından kaynaklanmaktaydı.

John Hedley Brooke (2014: 49-50)

AVRUPA TARİHİNDE 16. YÜZYILDA BAŞLAYAN BİLİMSEL gelişmeler ve hemen ardından gelen Aydınlanma Çağı'ndan dolayı özellikle Batı literatüründe bilim ve din çok uzun süredir birbirlerini dışlayan iki alan olarak ele alındı. Bilimsel gelişmeler sonucunda ortaya çıkan yeni bilgiler Aydınlanma filozoflarına, Kilise'ye ve onun ideolojisi teolojiye⁴¹ karşı açtıkları savaşta veri sağlamaktaydı. 18. yüzyıldan bu yana birçok kitap ve makale dinin bilimsel buluşlar nedeniyle güç kaybettiğini, bilimsel sonuçlara inanmanın dine inanmamayı gerektirdiğini savundu (Bernard, 1938; Crocker, 1969; Easlea, 1980; Eze, 2002;

41 Din olgusunu inceleyen disiplin.

Goldmann, 1968; Jones, 2009). Böylece din ve bilimin birbirine düşman olduklarına dair algı, önce Avrupa'da ardından diğer modernleşmekte olan coğrafyalarda yaygınlaştı.

Bu kitap ise, bilim ve din arasında bir düşmanlıktan bahsedilemeyeceğini, yani aralarındaki ilişkinin sıfır-toplamlı⁴² olmadığını iddia etmektedir. Ancak, bu iddia ile birlikte, bilimsel gelişmelerin, aynen Avrupa tarihinde olduğu gibi, dünyanın farklı coğrafyalarında da hayata dokundukça sekülerleşme sürecini hızlandıracağı savunmaktadır. O nedenle bu bölümünün amacı, öncelikle bilim ve din arasında sıfır-toplamlı bir ilişki olmamasına rağmen, ortaya çıkan böyle bir algının ardındaki tarihsel nedenlere dair not düşmek; ardından birinin varlığı diğerinin varlığı için “doğrudan” tehdit içermese de, bilimsel gelişmelerin başta din olmak üzere doğaüstünün gücünü sınırlayan dinamiklerden biri olmasının sebeplerini detaylandırmaktır.

1. Bilim ve Din Arasında “Varsayılan” Sıfır-Toplamlı İlişkinin Kökeni

Neden bilim ve din birbirini dışlayan iki alan olarak kabul edilmektedir? Tarihin akışını değiştiren bilimsel gelişmelerin ortaya çıktığı 16. ve 17. yüzyıllara kadar Katolik teolojinin neredeyse tek bilimsel metot olması, bu ünlü çatışmanın kökleri konusunda kimi ipuçları sunacaktır. Bununla beraber, bahsi geçen algının ardında yatan sürecin daha anlaşılır olmasına, şu detayın hatırlanması yardımcı olabilir: Avrupa tarihine bakıldığında din, Kilise, din adamları ve teolojinin özellikle Orta Çağ'da iç içeliğine tanık olunmaktadır. Herhangi birinin kazancı ya da kaybedişi diğerlerinin de hesabına yazılıyordu denilebilir. Zira Kilise'nin ideoloji-

42 Eğer iki “şey” arasında sıfır toplamı bir ilişki varsa, birinin belli miktardaki bir kazancı diğerinin aynı miktarda kaybı anlamına gelmektedir. Örneğin bir dilim pasta varsa ve iki kişi bunu paylaşacaksa, bir tarafın yediği miktar artıka diğerininki azalacaktır ve sonunda toplam yenen pasta miktarı yine bir dilim olacaktır.

si durumunda olan teolojinin iddia ettiği bir şey, doğa bilimleri tarafından çürütüldüğünde, doğal olarak Kilise'nin de, Kilise'nin temsilcisi olan dinin de ve teolojinin iddialarını yaymaya çalışan din adamlarının da prestiji azalabiliyordu.

Günümüzden farklı olarak, Orta Çağ'da Katolik Kilisesi ve diğer din otoriteleri eğitim, sağlık, siyaset, diplomasi, evlenme, doğum ve ölüm gibi hayatın her köşesine dokunacak bilgiye ve güce sahipti. Din adamlarının özgüvenli şekilde, hayatın her alanına hâkim olma hevesinden, bilimsel yöntem ve uğraşlar muaf değildiler. Dünyanın nasıl yaratıldığından ne zaman yaratıldığına, uzay boşluğundaki gezegenlerin ana maddesinin ne olduğundan evrende başka canlıların olup olmadığına, Güneş ve Ay'ın hareket edip etmemesinden hayvanların evrendeki yerine kadar birçok şey, din adamları tarafından kesin hükümler ile açıklanmaktaydı. Özellikle Aristoteles'in eserleri Arapça ve Yunancadan Latinceye çevrildikten sonra, Orta Çağ'ın fizik, kozmoloji, matematik ve mantık gibi alanları, onun fikirleri esas alınarak Katolik Kilisesi tarafından dinî ve sorgulanmaz bilgiler olarak kabul edildiler (Harman, 1983: 4-5).

Örneğin, Aristoteles eksenli Kilise öğretilerine göre, Dünya evrenin merkezindeydi ve Dünya'nın şekli kusursuzluk simgesi olan yuvarlak şekilde kabul edilmekteydi. Uzay boşluğunda yer alan diğer yıldızların -Ay ve Güneş dahil- Dünya'nın etrafında döndükleri varsayılmaktaydı. Kilise'ye göre Ay'ın üstünde kalan bölgede değişim olmaz, zira orası mükemmellik arz ederdi. Bununla beraber Ay'ın altında kalan kısım, yani insanların yaşadığı bölüm değişime açıktır, o nedenle mükemmel değildir (Aristoteles felsefesinde değişmemezlik mükemmellik anlamına gelir). Ay üstü evrenin ana maddesi *ether* iken (kutsallık atfedilir), Ay'ın altında yer alan Dünya'nın ana maddesi değişim içinde olan toprak, hava, su ve ateştir (Koestler, 1990; Shapin, 1996: 22-23). Din ve bilim arasında olduğu varsayılan ve günümüze kadar ulaşan düşmanlık,

BÖLÜM 6

Sekülerleşme Teorisinin İkinci Ayağı: Kapitalizm

*Din tıpkı ruhsuz bir anın ruhu olması gibi, [kapitalizm altında] ezilen insanın içli ezgisini ve ıssız bir dünyanın kalbini oluşturur.*⁵⁶

Karl Marx & Friedrich Engels (2008: 42)

DÜNYA HARİTASINDAKİ SEKÜLER ÜLKELER İNCELEDİğinde, bu ülkelerin önemli bir çoğunluğunun ortak bir özelliği olduğu görülecektir: Sanayileşme ve serbest piyasa ekonomisi, yani endüstriyel kapitalizm. Ekonomik özgürlük endeksi sıralamasında ilk 20 içerisinde yer alan Yeni Zelanda, İsviçre, Birleşik Krallık, Avustralya, Kanada, ABD, Danimarka, Finlandiya, Hollanda (Gwartney, Lawson & Hall, 2017: 8) gibi ülkeler aynı zamanda seküler toplumlara ev sahipliği yapmaktadırlar (Bruce, 2002; Valpy & Friesen, 2017, 15 Aralık; Voas & Chaves, 2016; Zuckerman, 2009). Buna paralel olarak Etiyop-

⁵⁶ Marx ve Engels'e göre, komünizmde kendisine, ürettiği şeye ve çalışma arkadaşlarına "yabancılaşmış" işçinin sıkıntıları biteceği için dine de gerek kalmayacaktır.

ya, Zimbabve, Mozambik, Togo, Mısır, Suriye, Libya, Çad gibi doğaüstü öğretilerin toplumsal düzeyde baskın olduğu ülkelerin aynı zamanda ya sanayileşmemiş (tarıma dayalı ekonomi) ya da serbest piyasa ekonomisinin otoriter yönetimler tarafından kısıtlandığı yönetimlere sahip ülkeler olduğu görülecektir (Gwartney, Lawson & Hall, 2017: 8). Gwartney, Lawson ve Hall'un çalışmalarına paralel olarak Pippa Norris ve Ronald Inglehart (Norris & Inglehart, 2008: 77, 104) da Dünya Değerler Atlası ve Avrupa Değerler Atlası'nı inceleyerek, tarım toplumundan serbest ticaret merkezli endüstri toplumuna geçildikçe benzer dönüşümler yaşandığını ortaya koymaktadırlar. Örneğin ahlâki konularda, bireysel ihtiyaçlarda, ailevi problemlerde, ruhani arzulara ve diğer toplumsal sorunlarda "Dinî otoriteler işlevseldir." diyenlerin oranı tarım merkezli, geleneksel değerlere bağlı toplumlarda %80'lere ulaşırken, bu oran serbest piyasa ekonomisi ve endüstrileşme ile birlikte %30'lara düşmektedir (Norris & Inglehart, 2008: 105). Dinî otoritelerin işlevselliğinin azalması ile birlikte, serbest piyasa ekonomisine sahip ülkelerde dini katılım da azalmaktadır. Bu azalış, farklı cinsiyet, yaş, eğitim, meslek, gelir durumu, toplumsal sınıf gibi unsurların hepsinde gözlemlenmektedir (Norris & Inglehart, 2008: 70). Geleneksel toplumlarda dinî katılımındaki yüksek oran, dinî inançlara bağlılıklar noktasında da kendini göstermektedir. Serbest piyasa ekonomisinin hakim olduğu endüstriyel ülkelerde ölümden sonraki hayata, cennete, cehenneme ve tanrının varlığına olan inanç oranları anlamlı şekilde düşmektedir (Norris & Inglehart, 2008: 57).

Bu sebeptir ki, Avrupa sekülerleşmesinin nedenlerini tarihsel perspektiften inceleyen sosyal bilimciler, doğaüstü alanın toplumsal yaşamdaki etkisini kaybetmesinin sebepleri arasında Rönesans, Protestant Reformu, mutlak monarşilerin ortaya çıkışı, Bilimsel Devrim, Aydınlanma Çağı ve kentleşme gibi tarihi

olguları sayarken, 16. yüzyılda şekillenmeye başlayan yeni ekonomik modeli yani kapitalizmi de bu dinamiklerle bir arada saymaktadırlar (Casanova, 1994; Tawney, 1926). Ancak, kapitalizm sadece Hıristiyan Batılı ülkelerde değil, deneyimlendiği Hıristiyan olmayan ülkelerde de sekülerleşme sürecinde rol oynamaktadır. Buradan yola çıkarak, kitabın bu bölümü şu soruya yanıt aramaktadır: Neden kapitalizm sekülerleştirmektedir?

Bu çalışmada sekülerleşme ve kapitalizm arasındaki doğrusal korelasyonun olası sebeplerini tartışmadan önce, kapitalizmin nasıl tanımlandığına ve onu var eden sistemin yapısal özelliklerine kısaca değinilecektir. Ardından kapitalizmin sekülerleşmenin hızlandırıcısı olmasının nedenleri aşağıdaki dört madde altında toplanarak açıklanacaktır:

1. Ekonomik Alanın Dinden Uzaklaşması ve Sekülerleşme
2. Geleneksel Aile Yapısının Dönüşümü ve Sekülerleşme
3. Kapitalizm ile Artan Refah ve Sekülerleşme
4. Devletin Küçülmesi ve Sekülerleşme

1. Kapitalizm Nedir

Bu çalışmada kapitalizm şu şekilde tanımlanmaktadır: Üretim araçlarının özel mülkiyete tâbi olduğu, mal ve hizmetlerin gönüllü mübadelesine dayanan, devletin ekonomiye müdahalesinin kısıtlı olduğu, insanların “işgüçlerini gayri şahsî piyasa tarafından belirlenen bir fiyattan satmakta serbest olduğu” (Barry, 2002) ve rekabetin esas kurumlardan biri olarak kabul edildiği ekonomik organizasyon biçimidir (Hazlitt, 2012; Machan, 2004). Kapitalizmde, insanlar nerede çalışacaklarına, nereye yatırım yapacaklarına, emeklerinin ürünlerini nasıl harcayacaklarına ya da saklayacaklarına ve kimlerle ticaret yapacaklarına kendileri karar verirler

BÖLÜM 7

Sekülerleşme Teorisinin Üçüncü Ayağı: Kentleşme

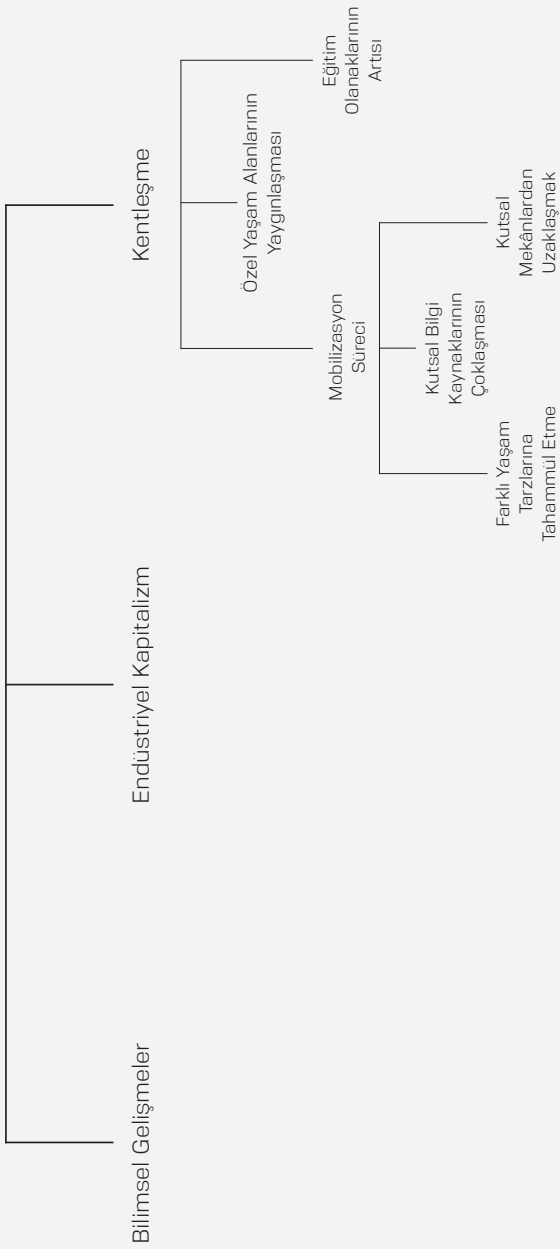
Bir büyük kentin kenar ve gecekondu mahallesindeki papaza niçin burada faaliyet yaptığını sorarlar. Papaz yanıt verir: "Tanrı'nın dedikodusu bari tamamen ortalıktan kaybolmasın diye"

(Çiftçi, 2016).

KENTLEŞME VE SEKÜLERLEŞME ARASINDAKİ DOĞRUSAL korelasyon, sekülerleşme tartışmalarının merkezinde yer almaktadır (Cox, 1965; Wilson, 1976). Kentleşme oranının yüksek olduğu ülkeler ya da bölgeler, kırsal kesimlere kıyasla daha sekülerdirler. Kitabın bu bölümü de kentleşme ve sekülerleşme arasındaki bu doğru orantılı ilişkinin teorik çerçevesini detaylandıracaktır. Aşağıdaki sayfalar şu soruya yanıt aramaktadır: "Neden, din başta olmak üzere doğaüstü alan, toplumsal gücünü ve prestijini kent yaşamıyla birlikte kaybetmektedir?" Ancak sekülerleşme ve kentleşme arasındaki doğrusal korelasyonun olası sebeplerini tartışmadan önce, kentleşmenin bu kitap özelinde nasıl tanımlandığına ve onu var eden sistemin yapısal özelliklerine kısaca değinilmelidir.

Şekil 5: Sekülerleşme Teorisinin Kentleşme Ayağı

Sekülerleşme Teorisi

1. Kentleşme Nedir

Kentleşmenin tanımlanması konusunda kent sosyologları arasında bir dil birliği olmasa da nüfus sayısının fazlaşması ve nüfus yoğunluğundaki artış (Tisdale, 1942), uygun coğrafi şartlar, yapısal⁶⁸ ve sosyal⁶⁹ farklılaşmanın hâkim olduğu siyasî ve sosyal bir düzen, ekonomik hayatın merkezinde tarımsal üretimin olmaması, artan eğitim düzeyi, bebek ölüm oranlarındaki azalma ve ortalama yaşam süresindeki artış (Landes, 2003: 6), ticaret yoğunluğunun artışı (Davis & Casis, 1946) ve teknolojideki gelişmelerin hızlıca uygulama alanı bulması (Wirth, 1938), kentleşme için genel bir çerçeve oluşturmaktadır.

Modern kent yaşantısı, milyonlarca yıllık dünya tarihinin son 200 yılında şekillenmeye başlamıştır. Tabii ki dünya tarihi boyunca kimi merkezi güçler sayesinde kentleşme örnekleri yaşanmıştır. Ancak bu süreçler, yerel önderlerin sürdürmek istedikleri güçlü yapılar nedeniyle hiçbir zaman 19. yüzyılda endüstriyel kapitalizm

68 **Yapısal Farklılaşma:** Günümüz dünyasında özel uzmanlık gerektiren konular, Avrupa'da modernleşme öncesi neredeyse tek bir kurum tarafından yerine getiriliyordu. Eğitim, sağlık, doğum, ölüm, evlenme, devlet yönetimi Kilise'nin alanına giriyordu. Ancak modernleşme ile birlikte daha önce sadece Kilise'nin alanı olan konularda, o konunun dinden bağımsız uzmanları yetişmeye başladı. Kamusal alan daha araçsal, pragmatik ve rasyonel hale dönüştü. Kamu yönetimi, diplomasi, sosyal yardım, sağlık, eğitim, ekonomi gibi alanlarda din adamlarının baskınlığı azaldı. Kilise'nin birçok fonksiyonu dünyevi uzmanlar tarafından yerine getirilmeye başlandı.

69 **Sosyal Farklılaşma:** Modernleşme öncesi feodal toplumlarda efendiler, köleler, din adamları, askerler ve devlet yöneticileri kendi sosyal statülerine uygun yaşar ve bu farklılıkların ilahi olduğunu kabul ederlerdi. Tek bir nesnel ve evrensel ahlâki yapının üstünlüğü söz konusu idi (Demir, 2005: 50). Toplumsal yapıdaki hiyerarşi çok katı kurallara bağlıydı. Ancak yapısal farklılaşmaya sosyal farklılaşma eşlik etti. Ekonomik kalkınma yaşam koşullarını iyileştirirken aynı zamanda yeni meslek gruplarının da ortaya çıkmasına ve geleneksel organik toplumların dağılmasına neden oldu. Sınıflar ve toplumsal tabakalar ayrıştıkça, kendi sınıflarına ve yaşam şekillerine uygun inanç sistemleri ve ritüeller geliştirdiler. Feodal tarım toplumunda din ile meşrulaştırılmış toplumsal hiyerarşi, yeni ortaya çıkan bağımsız çiftçiler ve yükselen burjuva sınıfı ile çözülmek zorunda kaldı. Yeni sosyal yapı, tanrı ile birey arasında Kilise'nin arabulucu rolünü de yitirdi. Tanrının gözünde her birey eşit duruma geldi ve Kilise ritüellerinin ve din adamlarının toplumsal önemi azaldı.

BÖLÜM 8

Sekülerleşme Teorisi Ne Değildir?

*Teori olmadan pratiği seven kişi, dümen ve pusulasız gemiye binip nereye gideceğini bilmeyen gemi kaptanına benzer.*⁸⁰

Leonardo da Vinci (Silva, Marques & Teixeira, 2014: 171)

1 960'LARDAN İTİBAREN YAYGIN ŞEKİLDE TARTIŞILAN SEKÜ-
lerleşme teorisine, özellikle 1980'lerden sonra sert eleş-
tiriler yöneltilmeye başlandı. Başını Rodney Stark, Peter
Berger, Grace Davie gibi din sosyologlarının çektiği bu eleştiri-
lerin merkezinde, sekülerleşme teorisinin artık geçersiz olduğu
ve yanlışlandığı iddiası yer alıyordu. Bu din sosyologlarının etki
gücü sebebi ile Anglo-Saxon literatürde teorinin çöktüğüne dair
yaygın bir algı oluştu. Bahsi geçen akademisyenlerin sekülerleş-
me teorisinin çöktüğünü iddia ettikleri en bilinen makalelerinin

80 Bu ifade İngilizce akademik literatürde Leonarda da Vinci'ye ait olarak eserler-
de yer alıyor. Ancak ifadenin da Vinci'nin hangi eserinde ya da yazmasında yer
aldığı incelenen eserlerde belirtilmemiştir. Bu da ifadenin da Vinci'ye ait olmadığı
şüphesi uyandırmıştır. O nedenle böyle bir cümlenin gerçekten da Vinci'ye ait
olduğunu bilemesek de, sanki ona aitmişçesine akademik eserlerde yer aldığının
belirtilmesi gerekmektedir.

2002 yılında Türkçeye çevrilmesi sebebi ile (Köse, 2002) teorinin çöktüğüne dair algı, Türkiyeli akademisyenler arasında da taraftar topladı. Sekülerleşme teorisini savunan temel eserlerin o dönemlerde henüz Türkçeye çevrilmemiş olması, bu algının uzun bir süre devam etmesine sebep oldu.

Teorinin çöktüğünü iddia eden bu eserlerin ortak özelliği, teorinin iddia etmediği bir şeyi sanki teorinin iddiasıymışçasına ortaya koymaları ve ardından onu çürütmeye çalışmalarıdır. Bu sebeple, her ne kadar yukarıdaki sayfalarda sekülerleşme teorisinin ne olduğu detaylı şekilde açıklanmışsa da, teori ile ilgili oluşabilecek yanlış algıların önüne geçilebilmesi için aynı zamanda teorinin neyi savunmadığı ya da neyi iddia etmediği de izaha muhtaçtır. Böyle bir çaba aşağıdaki beş alt başlıkta⁸¹ detaylandırılacaktır:

1. Sekülerleşme teorisi ilerici ya da sekülerist⁸² bir ideoloji değildir.
2. Sekülerleşme teorisi toplumların aynı şekilde sekülerleşeceğini iddia etmez.
3. Sekülerleşme teorisi modernleşmenin ateistleştirileceğini iddia etmez.
4. Sekülerleşme teorisinin başat unsuru ibadet etme oranları değildir.
5. Sekülerleşme teorisi lokal değildir.

1. Sekülerleşme teorisi ilerici ya da sekülerist bir ideoloji değildir.

Sorular: Sekülerleşen toplumlar daha mutlu toplumlar mıdır? Sekülerleşme “çağdaşlığın” öncülü müdür? İnsanlığın ulaşacağı

81 Bu 5 başlıktan ilk 3'ü Steve Bruce'un fikirleri ile paralellik taşıırken, 4. ve 5. maddeler ise onun pozisyonundan farklılık arz etmektedir.

82 Sekülerleşmeyi savunan kişi ya da ideoloji için kullanılan kelime.

ileri nokta seküler kültürün hakimiyeti midir? Geçmişe nazaran sekülerleşen bir toplum daha iyi şartlarda mı yaşıyor demektir? Bireyler seküler toplumlarda mı deseküler toplumlarda mı daha iyi bir yaşamın parçası olurlar?

Cevap: Sekülerleşme teorisi bu sorulara yanıt aramamaktadır. Bu sorular etrafında yapılacak tartışmalarda ifade edilecek şeyler teorinin iddia ettiği şeyi ne yanlışlamakta ne de doğrulamaktadır (Bruce, 2002: 38). Amacı, sekülerleşmenin hangi süreçler sonucunda ortaya çıktığını açıklamak olan sekülerleşme teorisi, bu dönüşümün bireyler/toplumlar için iyi ya da kötü olması ile ilgilenmemektedir. Yani bir “gelişimden” değil “değişim”den bahsetmektedir, zira “değişim” değer yüklü bir kavram değil iken, “gelişim” toplumsal yapının işleyişine olumlu katkı yapan farklılaşmalar olarak adlandırılmaktadır (Sunar, 2015: 9).

Başta din olmak üzere doğaüstü alandan uzaklaşan toplumların daha iyiye gittiklerini iddia etmek hem sekülerleşme teorisyenlerinin hem de din sosyolojisinin alanına girmemektedir. Sekülerleşen toplumların dindar toplumlardan *de facto*⁸³ daha ileride olacağı iddiası ya da seküler toplumların deseküler toplumlara kıyasla daha mutlu/huzurlu olacağı savunusu, sekülerleşme teorisyenlerinin eserlerinde bulunmamaktadır. Aksine, sekülerleşme teorisyenleri olan Wilson (2000: 46), sekülerleşmenin ortaya çıktığı yerlerde huzursuzluğa neden olabileceğini ifade ederek şunları söylemektedir:

Bu gelişmeler [modernleşme ile gelen endüstrileşme ve şehirleşme] anti-sosyal davranışlarda ve suça yönelik davranışlarda artış eğilimi gösterebilir. Ahlâki olarak ciddi bir kırılmanın yaşandığı bu süreçlerde, değişimler kaçınılmaz olarak kamu

83 *De facto* Latince bir ifadedir. Birçok kullanım alanı olsa da özellikle uluslararası ilişkiler literatüründe sıklıkla karşılaşılar. “Pratikte, fiilen, gerçekte olan” anlamında kullanılır.

BÖLÜM 9

Diğer Teoriler

Sorun şu ki, fikirlerimiz oldukça yapışkandırlar. Bi kere bir teori ürettiğimizde, artık fikrimizi değiştirme noktasında çok hevesli olmayız. Bu sebeple bireylerin teorilerini ortaya atmak için beklemleri daha iyidir. Zayıf kamtlar üzerine fikirlerinizi inşa ederseniz, daha sonra karşılaşacağınız ve iddialarınızla tezat oluşturacak bilgileri -ki bu bilgiler sizinkilere kıyasla çok daha geçerli olsa bile- doğru değerlendirmekte sorunlar yaşarsınız.

Nassim Nicholas Taleb, *The Black Swan*, 2010, s. 144.

SOSYOLOJİ DİSİPLİNİ, TOPLUMSAL OLAYLARI AÇIKLAMAK ve çözümlmek için teorileri kullanmaktadır. Ünver Günay'ın (2006: 510) ifade ettiği gibi,

(...) somut olguların kavramlar aracılığı ile aralarında bağlantılar kurulması suretiyle bir tür soyutlaştırılmasından ibaret olan teori, aynı zamanda deneye imkân veren bir alanda sistematik tahmin ve açıklamalar getiren ve kavramlardan oluşan fikri bir alet işlevini görmekte; toplumsal fenomenler arasındaki karmaşık ilişkileri ancak teoriler aracılığı ile bir 'paradigma' ya da düşünsel bir 'model'e oturtmak ve böylece araştırmaya sistematik bir fikri derinlik ve genişlik kazandırmak mümkün olmaktadır.

Bu nedenle, sosyoloji içinde sosyal deneyimlere çeşitli perspektiflerden bakan farklı teoriler ortaya çıkmıştır. Sekülerleşme alanı da bu farklı perspektifler ile zenginleşmiştir. Zira sekülerleşme, akademi dünyasında herkesin üzerinde anlaşmış olduğu bir kavram olmadığından, sekülerleşmeyi tanımlama ve ölçme konusundaki derin anlaşmazlıklar, çağdaş din sosyolojisi dünyasının karakteristik özelliklerinden biri haline gelmiştir. Akademisyenlerin kendi tanımlarından yola çıkarak pozisyonlarını sağlamlaştırmaya çalıştığı bir ortamda, sekülerleşme kavramı da birden çok efendisi olan hizmetçi pozisyonuna dönüşmüş durumdadır. Eğer birbirinden farklı sosyologlardan ve teologlardan "Sekülerleşme nedir?" ve "Sekülerleşme nasıl ortaya çıkmaktadır?" sorularına kısaca yanıt vermeleri istenseydi, muhtemelen yanıtları birbirinden farklı olacak; ancak bu yanıtlar kısa olmayacaktı.

Bu kitap ise klasik sekülerleşme teorisinin, yani "modernleşme sekülerleştirir" iddiasındaki teorisinin, hem Batı Avrupa'da hem de diğer modernleşen ülkelerde yaşanan doğaüstü alanla ilgili toplumsal dönüşümlere açıklama getirebildiğini savunmakta ve bu iddiasını Türkiye özelinde ampirik veriler ile ortaya koymaktadır. Ancak sekülerleşme süreçlerinin ardında farklı sebepler olabileceğini iddia eden başka teoriler de özellikle 20. yüzyılın son çeyreğinde din sosyolojisi alanında etraflıca tartışılmaya başlanmıştır. Bu tartışmalar arasında özellikle üç teori öne çıkmaktadır:

1. Dinî Pazar Modeli (DPM)
2. Varoluşsal Güvenlik Teorisi (VGT)
3. Dinî Bireyselleşme Teorisi (DBT)

Kitabın bundan sonraki bölümünde kısaca bu teorilerin temel iddiaları tartışılacak ve sekülerleşme süreçlerini açıklamada neden yeterli olmadıkları detaylı şekilde açıklanacaktır.

1. Dinî Pazar Modeli (DPM)

DPM savunucuları, klasik sekülerleşme teorisyenlerinin iddia ettiklerinin doğru olmadığını, son 150 yıldır modernleşme ve sekülerleşme arasında olduğu iddia edilen organik bağın modern ve dindar bir topluma sahip olduğunu iddia ettikleri Amerika Birleşik Devletleri örneği ile çürüdüğünü ifade etmektedirler. Bununla beraber Güney Yarım Küre'de artan Hıristiyanlık, gelişen dünyada Pentekostalizmin⁹¹ yükselişi, İslam'ın küresel bir boyut kazanması da yine klasik sekülerleşme teorisinin DPM savunucuları tarafından sorgulanmasına neden olmuştur.

Avrupalı toplumların deneyimlediği sert sekülerleşme sürecini ise, klasik teori gibi modernleşme sürecine değil, dinsel anlamda serbest piyasa ekonomisine sahip bir sistemin Avrupa'da olmamasına bağlamaktadırlar. DPM savunucuları, dinî alanda tekelliliğin var olmasıyla kalitesiz ürünlerin ortaya çıkacağını ve toplumun dine olan talebinin düşeceğini iddia etmektedirler. DPM, bireylerin din ile kurdukları ilişkiyi, içinde arz-talep, kar-maliyet, piyasa, müşteri, tüketici, üretici vb. kavramlar ile açıklamaya çalışmaktadır. Bu sistemde halk tüketici olarak, dinî cemaatler ya da kurumlar da tüketiciye hizmet sunan firmalar olarak görülmektedir. DPM'nin ortaya koyduğu bu sistem, iki varsayım üzerinde temellendirilmektedir.

Birinci varsayım: Bireyler, doğuştan itibaren dine inanma ihtiyacına sahiptirler. Dinî inançları doğuştan geldiği için de onlara uygun bir ürün ortaya konursa pazardan alışveriş yapacak kimselelerdir (Stark & Bainbridge, 1985: 108). O nedenle DPM'ye göre din için talep sabittir ve bu talepteki artış aynen serbest piyasa ekonomisinde olduğu gibi arzdeki verimliliğe, çeşitliliğe ve kaliteye bağlıdır (Davie, 2000: 267).

91 Pentekostalizm, 20. yüzyılın başında ortaya çıkmış radikal bir Hıristiyanlık görüşüdür. Kutsal kitabın harf harfine okunması gerektiğine inanan Pentekostallar, hâvariler döneminde yaşanan deneyimlerin bugün de yaşanabileceğini ve Tanrı'nın halen aktif şekilde gündelik hayata yön verdiğini savunurlar.

BÖLÜM 10

Türkiye'nin Sekülerleşme Pratiği

*Teori olmadan pratik kördür, ancak pratiksiz bir teori sadece entelektüel bir oyundur.*⁹⁵

Immanuel Kant (1998 [1787]: 193-194)

Teori ve pratiğe aynı anda sahip olduğum zaman, sonuçlarımı açıklarım.

Nikolas Tesla (2002: 110)

“İSLAMCILAŞMA”, “İSLAMİLEŞME”, “MAHALLE BASKISI”, “İranlaşmak” veya “Malezyalaşmak” gibi kavramlar farklı zamanlarda da olsa Türkiye’de gündemin ana maddelerinden olmuşlardı(ır) (Çetin, 2010: 85-86; Çınar, 2006: 469). Birçok akademisyen, gazeteci ve fikir önderi Türkiye toplumunun

95 Kant'ın bu ifadesinin İngilizcesi Almandan şu şekilde çevrilmiştir: "Thoughts without content are empty, intuitions without concepts are blind." Bu cümle, teori ve pratik arasındaki ilişkiye dair bilimsel yöntem çalışmalarında sıklıkla atıf almaktadır. Ancak mot-a-mot çevirinin yukarıdakinden daha farklı olması muhtemeldir. Türkçeye ise Takiyettin Mengüşoğlu tarafından 1986 yılında şu şekilde çevrilmiştir: "Algısız kavramlar boş, kavramsız algılar kördür." (Heimsoeth, 1986: 79). İfadenin Almanca orijinali ise şudur: *Gedanken ohne inhalt sind leer, Anschauungen ohne Begriffe sind blind.*

2000’li yıllarda daha dindar ve muhafazakâr bir yapıya büründüğünü iddia etmiştir (Anık, 2012: 25; Toprak, Bozan, Morgül & Şener, 2010: 182-183). Örneğin, İstanbul, Ankara, İzmir ve Çanakkale gibi şehirlerde 2007 yılında yapılan ve milyonlarca kişinin katıldığı *Cumhuriyet Mitingleri*’nde⁹⁶ Türkiye toplumunun git-tikçe İslamlaştığı eleştirisi sıklıkla yapılmış ve atılan sloganlarda Türkiye’nin yeni bir İran olmasına izin verilmeyeceği vurgulanmıştı. Aynı mitinglerde “şeriata doğru giden ülkeyi kurtarması” için Türk Silahlı Kuvvetleri’nin darbe yapması istenmişti (Güven, 2014: 22). Türkiye’nin laiklik hassasiyeti yüksek *Cumhuriyet* gazetesi 2006 yılında “Tehlikenin Farkında mısınız?” kampanyası (Eroğul, 2007) başlatmış ve 2007 yılında dönemin hükümetine karşı (AK Parti) şeriat düzeni getirmeye çalıştığı için anayasa mahkemesi tarafından kapatma davası açılmıştı.

Bunların yanı sıra kendisini dindar/muhafazakâr olarak tanıtan AK Parti kurumlarının seküler yaşam tarzına karşı yüksek sesle ortaya koydukları eleştiriler, lider Recep Tayyip Erdoğan’ın “Dindar nesil yetiştireceğiz.” söylemi, yüksek hızlı trenlerde alkollü içki satışının sonlanması, sadece kadınlara özgü plajların açılması, İmam Hatip okullarının sayısının arttırılması, göreve gelen AK Partili belediyeler tarafından bazı heykellerin müstehcen bulunup kaldırılması, Devlet kanallarında mevlit programlarının yapılması, içki reklamlarının yasaklanması, Erdoğan’ın kız ve erkek öğrencilerin aynı evde kalmalarını yasaklamak istemesi, alkol satışının zorlaştırılması, yer yer "zinanın" tekrar yasal olarak suç kapsamına alınacağıнын dillendirilmesi, karma eğitime eleştiriler getirilmesi, toplu ulaşım araçlarında seküler yaşam tarzına sahip kişilere karşı sözlü sataşmaların olması, muhafazakâr tatil anlayışına sahip otellerin sayısının hızlıca artışı gibi değişimler/yasal düzenlemeler ve

96 Cumhuriyet Mitingleri, 2007 yılında yapılan cumhurbaşkanlığı seçimi öncesi dindar/muhafazakâr birinin seçilmesi ihtimaline karşı laikliğin tehlikede olduğunun vurgulandığı bir dizi mitinge verilen isimdi.

bunları destekleyen söylemler, ülke içinde ve dışında İslamlaşma algısını arttırmıştır.

Kitabın bu bölümü ise genel kanının aksine, Türkiye toplumunun gün geçtikçe İslam başta olmak üzere doğaüstü alandan uzaklaştığını, modernleşme sürecinin aynen sekülerleşme teorisinin iddia ettiği gibi Türkiye toplumunun da sekülerleşmesine neden olduğunu iddia etmektedir. O nedenle çalışmanın bundan sonraki bölümünde öncelikle teorinin ön kabulü olan modernleşme sürecinin Türkiye’de nasıl gerçekleştiği istatistiki bilgilerle ortaya konulacaktır. Yani bilimsel gelişmeler, kapitalizm ve kentleşme süreçlerinin son yarım asırdır izledikleri süreçler yansıtılacaktır. Ardından nicel ve nitel çalışmalar ışığında gün geçtikçe başta İslam olmak üzere doğaüstü alandan uzaklaşan bir toplumun aldığı yeni şekil tasvir edilecektir.

1. Modernleşen Türkiye

Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü 2014 yılında Türkiye’nin demografik dönüşüm sürecini ele alan bir rapor yayınladı. Bu rapor 1968’den beri her beş sene de bir yayınlanan (1968-73-78-83-88-93-98-2003-08-13) raporların devamı niteliğinde olan son rapordur. Bu raporlar doğurganlık, üreme sağlığı, anne-bebek-beş yaş altı çocuk ölümleri, evlilik yaşı ve evlilik hızı gibi alanlarda yaşanan dönüşümü ortaya koyduğundan, Türkiye’nin modernleşme⁹⁷ özelinde yaşadığı dönüşümü anlama noktasında önemli ipuçları sunmaktadır.

97 Türkiye’nin modernleşme süreci Osmanlı İmparatorluğu’nun modernleşme sürecinden, yani 18. ve 19. yüzyıllarda gerçekleşen reformlardan bağımsız düşünülmemelidir (Akgül, 1996: 42). O nedenle 1923’te kurulan yeni Cumhuriyetin ve 1950-60’larda hızlanan modernleşme sürecinin temellerinin 18. ve 19. yüzyıllardaki askerî reformlarda, 1839 Tanzimat Fermanı’nda, 1856 Islahat Fermanı’nda ve diğer eğitim, hukuk ve ekonomideki düzenleyici kanunlarda atıldığını ifade etmek abartılı olmayacaktır (Gencer, 2000: 153; Cansız, 2017: 33).

BÖLÜM 11

Sonuç

SEKÜLERLEŞME TÜRKİYE KAMUOYU İÇİN YENİ BİR KAVRAM olsa da yaşanan hızlı toplumsal değişim ve kuşaklar arası farklı yaşam şekilleri, kavramın kullanım sıklığının artmasına sebep olmuştur. Bu kitabın yazılma amaçlarından biri de, kavramın Türkiye kamuoyu ile tanışma sürecinin bu erken dönemlerinde, onunla ilgili var olan yanlış tanımların ya da algıların oluşmasına engel olma arzusudur. Zira kavramın yakın gelecekte gündelik yaşamın bir parçası olma potansiyeli, onunla ilgili çerçevenin daha dikkatli ortaya konmasını gerektirmektedir.

Sekülerleşme, doğaüstü alanın toplumsal gücünün geçmişe göre azalmasıdır. Doğaüstü alan başta din olmak üzere dinimsi yapıları, halk inançlarını, büyüü, falı ve benzeri olguları kapsamaktadır. Yani fizik kuralları ile açıklanamayan her şey sekülerleşme tartışmalarının parçasıdır. Ancak Türkiye’de sekülerleşme henüz bu anlama gelecek şekilde kullanılmamaktadır. Bireyler sahip oldukları siyasi ideoloji ya da aldıkları din sosyolojisi for-

masyonundan dolayı sekülerleşme kavramına farklı anlamlar yüklemişlerdir. Örneğin dinsizleşme, laikleşme, aydınlanma ya da yozlaşma gibi ifadeler, öyle olmamalarına rağmen sekülerleşme kavramının yerine sıklıkla kullanılmaktadır. Hâlbuki dinin gücünün azalması dinin yok olduğu anlamına gelmek zorunda değildir. Devletin kendisine ait alanlarda dinî öğretileri esas alması ve din ile iç içe geçmiş bir politikanın takipçisi olması (yani laiklikten uzaklaşması), din ve toplum arasındaki ilişki üzerine kurulu olan din sosyolojisi alanının değil siyaset biliminin alanıdır. Bunun yanında, sekülerleşmenin kendisi değer yüklü bir kavram değildir. Yaşanan dönüşümden memnun olanlar sekülerleşmeyi ilerencilik olarak kodlarken, desekülerleşme taraftarları onu ahlâksızlaşma/yozaşma ile eş değer görmektedir. Toplumsal dönüşümleri yargılamadan anlama ve açıklama çabası içinde olan bir akademisyenin, bu tarz değer yüklü ifadelerden kaçınması alanın ilkeleri açısından arzu edilendir.

Bu kitabın üzerine kurulu olduğu iki ana konudan biri “sekülerleşme” iken diğeri ise “sekülerleşme teorisi”dir. Sekülerleşme teorisi bir sebep sonuç ilişkisinin formülize edilmiş halidir: Modernleşen toplumlar sekülerleşirler. Her ne kadar tek bir modernleşme tipi yoksa ve dünyanın farklı bölgelerinde deneyimlenen modernleşme süreçleri birbirlerinden farklı dinamiklerden besleniyor olsa da, modernleşmenin üç ana ayağının (bilimsel gelişmeler, kapitalizm, kentleşme) sekülerleşme özelinde ortaya çıkardığı sonuçlar toplumdan topluma değişmemektedir. Bu sebep sonuç ilişkisi literatürde sekülerleşme teorisi olarak yer almaktadır. Yukarıdaki sayfalarda etraflıca tartışıldığı gibi, hem modernleşip hem de desekülerleşen bir toplum ile ilgili henüz bir çalışma yayımlanmamıştır. Avrupa toplumlarına göre dindarlık seviyesi daha yüksek olan Amerikan toplumunun dahi kendi tarihi ile kıyaslandığında sert bir sekülerleşme sürecini deneyimlediği görül-

mektedir. Bu kitapta Amerika ile ilgili ortaya konulan istatistiki veriler Amerikalıların da kendilerinden önceki kuşaklara kıyasla Hıristiyanlık öğretilerinden uzaklaştıklarını ortaya koymaktadır.

Bu kitap, sekülerleşen toplumların daha mutlu ve huzurlu olduklarını, ya da tam tersi, daha mutsuz ve huzursuz bir süreci deneyimlediklerini iddia etmemektedir. Kitap, sekülerleşmenin iyi ya da kötü olması ile ilgilenmemekte, sadece var olan dönüşümün fotoğrafını çekmeye çalışmaktadır. Bununla birlikte genelde inanç esasları ve ibadet etme sıklığı üzerine kurulu olan dindarlık ölçeklerinin sekülerleşme üzerine yapılan çalışmalar için tatmin edici veri sunmaktan uzak olduğunu iddia etmektedir. Zira sadece inanç ve ibadet üzerinden yapılan sekülerleşme tartışmalarının doğaüstü alanın eş seçimi, cinsellik, yeme-içme kültürü, eğitim, boşanma, çocuk yetiştirme gibi gündelik yaşamın farklı alanlarındaki etkisini göz ardı etme ihtimali vardır. Bu sebeple bir toplumdaki sekülerleşme sürecini etraflıca tartışmak için inanç ve ibadet ölçümleri ile birlikte gündelik yaşamdaki dönüşümleri ortaya koyan çalışmaların da göz önüne alınması gerekmektedir.

Kitap, ortaya koyduğu bu yöntemi Türkiye'ye uygulamıştır. Yani inançlı birey sayısındaki değişimleri ve ibadet etme oranlarındaki düşüşleri incelerken, aynı zamanda evlilik dışı ilişkilerin yaygınlaşma sürecini, boşanmaları, eşcinsellerin toplumsal alanındaki durumlarını, İslam dışı/içi halk inançlarını, günlük kıyafet kodlarını, imamların ve Alevi dedelerin prestijlerini, bebek isimlerindeki dönüşümleri, dindar siyasetçilerin kamuoyunu etkilemek için kullandıkları seküler söylemi, medyanın değişen dilini, mezheplerin yeni kuşakların yaşamına yansıyan yüzlerini vb. mercek altına almıştır. Yapılan araştırmalar, sekülerleşme teorisinin iddia ettiği gibi, modernleşme sürecinin aynen Batı Avrupa ve Amerika'da olduğu gibi, Türkiye'de de sekülerleşmeye sebep olduğunu ortaya koymuştur. Yeni nesiller kendi ebeveynlerine kı-

BÖLÜM 12

Kısa Sorular / Kısa Cevaplar

TÜRKİYE’NİN SEKÜLERLEŞTİĞİNİ İDDİA ETTİĞİM ÇALIŞMALARINDAN SONRA Türkiye’nin birçok üniversitesinin özellikle Fen Edebiyat ve İlahiyat Fakülteleri’nde verdiğim konferanslarda, dinleyicilerden gelen sorular bir noktadan sonra tanıdık gelmeye başlamıştı. Bununla beraber derslerde veya ders aralarında öğrencilerimin eleştirileri ve soruları, sosyal medya üzerinden gelen yorumlar/eleştiriler/sorular, farklı medya organlarında öne çıkan konular genelde benzer noktaların üzerinde duruyordu. Soruların birçoğu, kendimi daha iyi ifade etmem noktasında bana yardımcı oldular. Bu bölümün amacı da bahsi geçen tüm bu ortamlarda öne çıkan ortak soruları belirleyip okuyucu ile paylaşma arzusudur. Zira bu kitap her ne kadar detaylı şekilde sekülerleşme kavramını ve sekülerleşme teorisini açıklamaya çalışmış olsa da, bazı zamanlar sorulan bir soru, uzun sayfalar boyunca anlatılacak olanın çok daha net ortaya konmasına olanak sağlayabilmektedir. O nedenle kitabın bu son bölümü kısa soru ve cevaplara ayrılmıştır.

1. Soru

Sekülerleşme ve sekülerizm kavramları arasındaki fark nedir?

*

Sekülerleşme, belli bir toplumda belli bir zaman dilimi içerisinde doğaüstü alanın, yani dinin, dinîmsi yapıların, halk inançlarının ve diğer tüm doğaüstü öğretilerin bireysel ve toplumsal düzeydeki prestijlerinin ve gündelik yaşamı şekillendirme güçlerinin azalması demektir. Sekülerizm ise seküler yaşam tarzını ve seküler bir devlet sistemini olumlayan, bunu savunan, daha iyi bir dünya için sekülerleşmek gerektiğini iddia eden ideolojinin ismidir. “Sekülerizm taraftarları bilinçli bir şekilde doğaüstücülüğün bütün formlarının ve kendini bütünüyle ona adanmış kurumların şiddetle aleyhinde bulunurlar. Sosyal organizasyonun ve kişisel ahlâkın temeli olarak dinî olmayan ya da din karşıtı ilkeleri savunurlar” (Darende, 2015: 12).

Bu tanımlardan yola çıkılınca, bu iki kavramın kullanım şeklinde daha hassas olunması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Zira sekülerleşme var olan bir toplumsal sürecin adı olarak ne devleti ne de toplumu dönüştürme gibi bir misyonu yüklenmemişken, sekülerizm ise sekülerleşme yönündeki dönüşümü onaylayan ve olumlayan bir siyasî doktrin durumundadır. Buna benzer bir ayrım modernleşme ve modernizm kavramlarında da görülebilir. Modernleşme 15-16. yüzyıllardan başlayarak Orta ve Batı Avrupa toplumlarında yaşanan rasyonel akla dayalı, sosyal, ekonomik, kültürel ve politik sonuçları olan bir dönüşüm adı iken, modernizm bu dönüşümü onaylayan, yöneten, yönlendiren, sosyo-tarihsel projenin ya da ideolojinin adıdır (Başer, 2001: 63).

2. Soru

Seküler ne demektir?

*

Seküler kelimesi bir sıfattır. Yani önüne gelen ismi nitelemektedir. Seküler ülke, seküler birey, seküler toplum... gibi kullanım şekilleri vardır. Bu kelimenin kullanıldığı noktalarda anlaşıl-

ması gereken, nitelenen şeyin (birey, ülke, toplum) doğaüstünden uzak bir yaşamı deneyimlediğidir. O nedenle "sekülerleşen toplum" ifadesi ile "seküler toplum" ifadesi arasında önemli bir fark bulunmaktadır. Sekülerleşen toplum denince, geçmiş ile bir kıyaslama olduğu anlaşılır, yani, sekülerleşen toplumda, geçmişten bugüne, doğaüstü etkisini yitirmekte, ilgi doğaüstünden "bu dünya"ya yönelmektedir. Bu sebeple oldukça dindar bir toplum dahi kendi geçmişine kıyasla sekülerleşirken halen dindarlık seviyesi yüksek olabilir. Örneğin, Suudi Arabistan'da yaşayan halkın kendi geçmişine kıyasla sekülerleşmiş olduğunu varsayalım. Ancak böyle bir bilgi, bahsi geçen halkı "seküler" olarak tanımlamak için yeterli değildir. "Sekülerleşen toplum" ifadesinin aksine, "seküler toplum" ifadesinde bir kıyaslama yoktur, sadece anın fotoğrafının çekilmesi vardır.

3. Soru

Türkiye'nin sekülerleşme sürecinin devam edeceğine düşünüyor musunuz?

*

Sosyal bilimciler gelecekte ne olacağını bilme şansına sahip değildirler. Disiplinin doğası gereği bir gelecek projeksiyonu çizilememektedir. "Gelecek" bilinemeyeceğinden, bugünden geleceğe dair söylenecek herhangi bir iddia, yakın zamanda ortaya çıkacak ve tahmin edilemeyecek yeni gelişmeler ile geçersizleşebilecektir. Örneğin 2000'li yılların başında, henüz Facebook, Twitter, Instagram ve diğer sosyal medya araçları ortada yok iken geleceğe dair edilmiş "büyük sözler" in şu anda elden geçirilmesi gerekmektedir. Çünkü sosyal medya araçları tarihe yeni bir yön verdiler.

Benzer şekilde, yakın zamanda ortaya çıkacak yeni bir teknoloji ya da gelişme, var olan tüm kalıpları, yargıları ve yaşam şekillerini kökten değiştirebilir. Bu nedenledir ki, elinizde tuttuğunuz kitabın iddiası geleceğe dair değil, "geçmişten bugüne" dairdir. Yani, "geçmişte ne oldu da doğaüstü alan gücünü ve

prestijini günümüzde kaybetti?” sorusuna yanıt aramaktadır. Sorunun yanıtını "modernleşme süreci" olarak vermektedir. Modernleşme süreci devam ettikçe, sekülerleşmenin devam etmesi beklenmektedir. Bununla beraber şu ana kadar bu kitabın merkezini oluşturan modernleşme ve sekülerleşme arasındaki doğrusal korelasyon ilişkisinin dahi gelecekte değişmeyeceği kesin değildir. Ortaya çıkacak yeni toplumsal olgular, bu ilişkiyi tersine döndürebilir. Ancak, diğer her şey sabit olmak koşulu ile, şu ana kadar anlatılan modernleşme sürecinin tarihten ve coğrafyadan bağımsız olarak sekülerleşme sürecini hızlandırması beklenmektedir.

4. Soru

Sekülerleşme gibi Batı kaynaklı kavramlar ile Türkiye toplumunun dönüşümü açıklanabilir mi?

*

Sosyal bilimlerdeki bir kavram Batı'ya ama sadece Batı'ya özgü bir dönüşümü ya da olguyu açıklamak için ortaya konulmuş ise, bu kavramın Batı dışı toplumlarda kullanılması anlatılmak isteneni yeterince açıklamaktan muhakkak ki uzak olacaktır. Örneğin Almanya'daki özerk bölgelerin ismi eyalet değil *Länder* ismi ile adlandırılır. Bu kavram kullanıldığında Almanya ve Avusturya'daki özerk yönetimlerden bahsedildiği anlaşılmaktadır. Ancak sekülerleşme kavramı Batı'da ortaya çıkmış bir kavram olsa dahi, genelleştirilebilir olmaktan uzak değildir: "Doğüstü alanın gücünün azalması." Bu durumda "doğüstü alanın" var olduğu her toplumda kullanılabilecek bir kavram olma özelliğine sahiptir. Ali Bayer'in (2006: 72) belirttiği gibi kavramın kendisi "Batı Hıristiyan toplumlarında ortaya çıkmakla birlikte etkisi zamanla diğer toplumlarda da görülmeye başlanmıştır. Dolayısıyla sekülerleşme olgusunu coğrafi olmaktan ziyade tarihi, kültürel bir olgu olarak değerlendirmek, -sekülerleşme tartışmalarında- daha tutarlı ve geçerli sonuçlar verecektir." Bu sebeple, onlarca araştırmacı Batı

Referanslar

- Abuzer, C. (2010). *Üniversite Gençliğinin Değişen Din Anlayışı*. İstanbul: İpek Yayınları.
- Ahmadi, A. (2016). *Bir Sekülerleşme Teorisi Olarak Varoluşsal Güvenlik Teorisinin Analizi*. Yayımlanmamış doktora tezi, Uludağ Üniversitesi Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı, Bursa.
- Ahmadi, A. & Ataman, K. (2018). A Critical Analysis of Existential Security Theory. *İlahiyat Studies: A Journal on Islamic and Religious Studies*, 8 (2), 157-187.
- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı. (2011). *Türkiye’de Aile Yapısı Araştırması 2011*. Erişim tarihi ve linki: 15 Kasım 2018, <http://www.cocukhaklariizleme.org/wp-content/uploads/turkiyenin-aile-yapisi-arastirmasi-20111.pdf>
- Akalpler, Ö. & Eroğlu, K. (2015). Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nde üniversite öğrencilerinin sık görülen cinsel yolla bulaşan enfeksiyonlara ilişkin bilgileri ve cinsel davranışları. *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 2 (2), 1-19.
- Akdoğan, A. (1999). *Geleneksel Toplumdan Modern Topluma Geçişte Dinî Hayat* (Rize İl Merkezi Örneği). Yayımlanmamış doktora tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Samsun.

- Akgül, M. (1996). *Türk Toplumunun Değişim Sürecinde Din Anlayışları -Tanzimat Sonrası Örneği-* Yayınlanmamış doktora tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Din Sosyolojisi Bilim Dalı, Konya.
- Akın, A., Bahar-Özvarış, Ş., Aslan, D., Esin, Ç. & Çelik, K. (2003). *Adolesanların Cinsel ve Üreme Sağlığını Etkileyen Faktörler Projesi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı.
- Akın, M. H., Aydemir, M. A., & Nacak, İ. (2013). Konya'nın Muhafazakârlik Algısı Üzerine Uygulamalı Bir Çalışma. *Muhafazakâr Düşünce*, 9 (36), 145-167.
- Akkaya, Ü. H. (2003). *Büyü ve Büyüsel Uygulamalar Üzerine Bir Din Sosyolojisi Araştırması: Kayseri Örneği*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Kayseri.
- AK Parti Grup Toplantısı. (2013, 5 Kasım). Erişim tarihi ve linki: 15 Kasım 2018, <http://www.milliyet.com.tr/Milliyet-Tv/video-izle/Tartisilan-sozlerine-aciklama-U5uTiuVYsRXj.html>
- Aksu, K. (2017). *İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin Okul Dışı Zamanlarını Değerlendirme Biçimleri Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı (Din Sosyolojisi), Ankara.
- Akşit, B. (2005). Laikleşme Tipolojisi ve Türkiye'de Laiklik Deneyimi. (Ed. A. Öncü & O. Tekelioğlu). *Şerif Mardin'e Armağan*. İstanbul: İletişim. 65-103
- Aktaş, A. (2016). Göç ve Modernleşme Bağlamında Siirt'te Değişen Kent Kimliği. *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (2), 79-100.
- Akyüz, İ. (2014). Türkiye'de Gençlik, Din ve Değerler Konusunda Yapılan Ampirik Araştırmaların Yöntem ve İçerik Analizi. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVII (30), 1-20.
- Akyüz, N. (1998). Dinin Nesnelleşmesi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 37, 273-303.
- Akyüz, N. & Çapcıoğlu, İ. (2011). Modernleşme, Toplumsal Değişme ve Din. (Ed. İ. Çapcıoğlu). *Modernleşen Türkiye'de Din ve Toplum*. Ankara: Otto. 27-43.
- Albayrak, A. & Çapcıoğlu, İ. (2006). Ehl-i Sünnet Geleneğine Bağlı Bir Orta Anadolu Köyünde Halk İnançları ve Uygulamaları. *Dinî Araştırmalar*, 8 (24), 107-132.

Dizin

A

- ABD 65, 66, 67, 76, 102, 106, 116, 139, 142, 165, 175, 239, 250, 254, 256, 285, 342, 344
- Açık Toplum Vakfı 273, 274
- Adana 45, 144, 151, 153, 277, 311, 348, 398
- ahlâksızlaşma 73
- akademi 79, 87, 91, 101, 246, 369
- Akıl Çağı 107
- AK Parti 58, 62, 209, 262, 267, 275, 276, 282, 314, 315, 374
- Alevi 14, 297, 298, 310, 311, 312, 321, 375, 378, 380, 389, 393, 410, 412, 419
- alışveriş 172
- alkol 85, 262, 301, 302, 305, 317, 366
- Allah 58, 59, 61, 62, 68, 147, 150, 151, 152, 153, 154, 172, 234, 235, 236, 274, 279, 285, 301, 303, 322, 337, 363, 407
- Almanya 115, 116, 117, 243, 259, 332
- alternatif tatil 366, 367
- Althusser, Louis 81
- Amerika Birleşik Devletleri 5, 106, 136, 142, 183, 241, 247, 337, 369
- Anadolu 71, 150, 151, 276, 280, 281, 285, 289, 295, 297, 305, 310, 312, 314, 374, 380, 389, 406, 408, 412
- Antroposentrizm 129
- Aquaviva, Sabino S. 211, 375
- arabalılaşma 229
- Arabistan 70, 184, 331
- Aristoteles 127, 128
- Arjantin 62, 240, 241
- Asch Deneyi 18, 206

Asch, Solomon 18, 206, 207, 376
 Ashford, Nigel 88, 169, 170, 252, 376
 Ashford, Sheena 88, 169, 170, 252, 376
 Astroloji 129, 369
 ateist 58, 63, 66, 77, 84, 114, 130, 163, 208, 213, 274
 ateizm 274, 393, 412
 Atina 203
 AVM 198, 211
 Avrupa 5, 36, 44, 65, 66, 67, 69, 76, 86, 94, 102, 106, 112, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 123, 125, 126, 130, 136, 138, 140, 157, 161, 162, 166, 181, 182, 183, 184, 189, 195, 196, 199, 237, 239, 240, 242, 244, 246, 247, 249, 250, 251, 253, 254, 256, 264, 266, 270, 281, 283, 288, 308, 310, 320, 330, 365, 369, 370, 389, 417
 Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi 253
 Avustralya 94, 112, 136, 165, 181, 182, 239, 251, 252, 377
 Aydınlanma 94, 107, 118, 119, 125, 129, 130, 138, 161, 166, 176, 233, 345
 ayet 172, 399
 Ay tutulması 135
 Azerbaycan 242, 391, 412

B

Bacon, Francis 138
 Balibar, Etienne 81, 403

Bangladeş 155, 156
 başörtüsü 291, 303
 Batı Almanya 115
 Batı Avrupa 44, 65, 66, 67, 76, 86, 94, 102, 106, 112, 116, 120, 183, 239, 244, 246, 264, 266, 270, 281, 283, 309, 321, 330
 batıl inanç 51
 bayat ekmek 364
 bebek isimleri 298, 299
 bekâret 279, 281
 Belçika 5, 199
 Bellah, Robert 74, 75, 379
 Berger, Peter L. 65, 68, 74, 75, 102, 103, 106, 108, 131, 203, 225, 273, 356, 357, 358, 359, 379, 381, 386, 394
 beş vakit namaz 234
 beş yaş altı çocuk ölümleri 263
 Bilimsel Devrim 120, 128, 166
 bilimsel gelişmeler 44, 108, 121, 123, 125, 128, 129, 132, 133, 137, 138, 141, 142, 155, 163, 183, 220, 230, 240, 263, 320, 349
 bireycilik 120
 boşanma 85, 178, 222, 240, 241, 244, 282, 283, 284, 316, 321, 338
 Brezilya 240, 352
 Bruce, Steve 14, 29, 63, 66, 74, 75, 102, 104, 112, 116, 121, 130, 131, 165, 206, 208, 226, 233, 237, 239, 243, 251, 252, 301, 344, 357, 380, 389
 Budist 55

burç 367, 368
büyü 55, 56, 129, 135, 142

C-Ç

cehennem 68, 233
Cem 297
cennet 68
cep telefonu 266, 350, 351
Chaves, Mark 66, 102, 104, 131, 165, 270, 382, 415
cin 141, 289, 290
cinsel ilişki 222, 277, 278, 280, 304
Cinsel Yolla Bulaşan Hastalıklar (CYBH) 397, 404
Comte, Auguste 74, 82, 108, 109, 129, 130, 233, 383, 409
Cowen, Tyler 189, 383
Cox, Harvey 106, 193, 203, 204, 233, 278, 383
Cuma namazı 234
Cumhuriyet 80, 81, 83, 86, 88, 114, 262, 341, 383, 387, 389, 403, 405, 410
Cumhuriyet Mitingleri 262
Çad 136, 166, 182
çağdaşlaşma 73, 94, 95, 342
Çekler 115, 118
Çin 57, 154, 155, 333
Çorum 295, 310, 311, 388

D

Danimarka 165, 182, 184

Darwin, Charles 130
Davie, Grace 65, 68, 102, 108, 131, 225, 237, 247, 251, 257, 258, 270, 379, 382, 385
Dede 298
deist 77, 163, 213
deizm 356, 418
demografik dönüşüm 263, 264
deprem 154
Descartes, René 138
deseküler 58, 59, 78, 79, 85, 116, 150, 227, 260, 271, 313
desekülerleşme 64, 114, 116, 144, 229, 232, 314, 315, 320, 324, 325, 334, 343, 344, 347, 350, 354, 357, 358, 361, 366, 367, 368
Dicle Üniversitesi 278, 389
dindar 38, 54, 55, 62, 63, 66, 78, 84, 85, 88, 93, 106, 108, 115, 118, 132, 154, 172, 174, 209, 210, 211, 212, 213, 219, 221, 227, 233, 235, 247, 249, 256, 262, 275, 282, 293, 301, 302, 317, 321, 331, 336, 337, 343, 346, 353, 354, 355, 360, 362, 364
dindarlaşma 276, 324, 325, 326, 345, 364
dinî bireyselleşme teorisi 257
dinî çeşitlilik 121
dinî değerler 283
dinî kanal 361
dinîmsi 47, 56, 57, 61, 62, 63, 72, 106, 319, 330, 362, 363, 368
Dinî Pazar Modeli 44, 246, 247

dinî ritüeller 78, 103
 dinî semboller 81
 dinsel aktivite 212
 dinsizleşme 73, 74, 75, 76, 77,
 106, 107, 108, 320, 333
 dinsizleşmek 78, 141
 din sosyoloğu 71, 96, 250
 din sosyolojisi 40, 44, 70, 96, 101,
 105, 172, 246, 250, 257, 319, 320,
 353, 371
 Diyanet İşleri Başkanlığı 71, 82,
 172, 273, 275, 303, 315, 386, 399
 diziler 304, 305, 306
 Dobbelaere, Karel 74, 75, 102,
 104, 131, 205, 386
 doğal afetler 150, 232
 doğaüstü alan 49, 50, 52, 54,
 55, 58, 62, 69, 71, 80, 84, 86, 94,
 109, 113, 114, 117, 138, 141, 144,
 148, 154, 193, 202, 211, 217, 218,
 220, 232, 288, 313, 331, 335,
 344
 Doğu Almanya 115, 243
 Doğu Avrupa 114, 115, 251
 doğurganlık 178, 263, 264, 283
 doktora tezi 219, 254, 274, 373,
 374, 375, 377, 381, 383, 388, 389,
 400, 406, 407, 408, 409, 411, 415
 Dokuz Eylül Üniversitesi 382,
 409
 dua 68, 145, 150, 153, 154, 234
 Durkheim, Émile 16, 47, 50, 55,
 214, 233, 387, 395, 403
 Dünya Değerler Araştırması 243

dünyevi 56, 57, 63, 100, 144, 147,
 149, 153, 183, 195, 199, 210, 344

E

eğitim 79, 120, 127, 144, 148, 155,
 158, 160, 166, 179, 181, 187, 191,
 195, 198, 199, 200, 217, 218, 219,
 220, 221, 222, 223, 244, 254,
 256, 263, 264, 275, 278, 284,
 290, 296, 321, 323, 334, 368,
 Einstein, Albert 13, 111, 138
 ekmek 182, 214, 363, 364
 ekonomik kriz 232
 endüstrileşme 166, 177, 227, 264
 Endüstriyel Kapitalizm 17, 120,
 122, 134, 168, 194
 Erdoğan, Recep Tayyip 58, 61,
 62, 209, 262, 267, 275, 276, 281,
 295, 302, 389, 394, 404, 407,
 411, 418
 Erkek bedeni 293
 eski kuşaklar 158, 317, 333
 Eski Rejim 80, 81, 113
 eşcinsel 67, 95, 208, 240, 241,
 285, 286, 287, 388, 397
 eşcinsel evlilik 240
 eşcinsellik 244, 285, 286, 288,
 301, 302, 338, 354, 360
 eşcinsel youtuber 286
 evlenme yaşı 178, 266, 283
 evlilik dışı çocuk 67, 222, 354
 evlilik hızı 263
 evlilik yaşı 263
 Evrim 303

F

- Facebook 93, 236, 279, 283, 331, 385
- faiz 25, 172, 174, 175, 214, 269
- Fenn, Richard K. 103, 131, 381, 385, 390, 416
- fetva 351, 402
- Fıkıh 336
- Finke, Roger 67, 248, 249, 391, 409
- Flört 10, 160, 282
- Francis (Papa) 138, 208, 396
- Fransa 5, 80, 81, 86, 91, 113, 116, 176
- Fransız Devrimi 80
- Freud, Sigmund 108, 109, 233
- Friedman, Milton 183, 187, 391

G

- Galileo Galilei 125, 128, 380
- GAP (Güneydoğu Anadolu Projesi) 150, 151
- gelenek 70, 107, 157, 190, 196, 217, 297, 345, 348, 349
- Geleneksel Aile 10, 122, 167, 168, 176
- geleneksel toplum 132, 171, 190, 222, 223
- gerçek İslam 70, 144, 209, 337
- Gıda ve Gıda Dışı Yoksulluk 265
- gıda yoksulluğu 265
- Giddens, Anthony 92, 111, 112, 391

- Giresun 17, 219, 233, 234, 377
- Glock, Charles 15, 270, 391
- Gorman, Linda 186, 391
- Gorski, Philip 251, 253, 392
- göç 116, 374, 377, 389, 417
- günah 53, 172, 210, 285, 289, 290, 336, 337, 351, 363
- Güneş tutulması 135, 137, 138
- Güney Kore 76, 121, 239

H

- hac 271, 351, 352
- Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri 263, 266, 267, 393, 399
- Hadden, Jeffrey K. 102, 107, 108, 233, 394
- Halifelik 82
- Halk İnançları 12, 48, 50, 122, 288, 374, 376
- Halley Kuyruklu Yıldızı 17, 137
- Harran 18, 149, 150, 151, 279
- hegemonik laiklik 86
- Hervieu-Léger, Danièle 104, 258, 395
- Hıristiyan 29, 54, 67, 68, 69, 81, 88, 99, 100, 113, 162, 167, 172, 176, 209, 213, 237, 238, 244, 270, 271, 301, 332
- Hıristiyanlık 50, 54, 55, 76, 88, 107, 142, 162, 205, 209, 237, 238, 247, 259, 270, 271, 321, 334, 344, 369, 370, 371, 378, 404
- Hindistan 122, 155
- Hinduizm 15, 270, 334

hipotez 123, 171, 197
 Hollanda 5, 14, 23, 99, 155, 156,
 165, 182, 184, 199, 251, 360, 389,
 408
 Hood, John 185, 395
 Hürriyet Gazetesi 87, 89, 90, 185,
 277, 287, 295, 302, 306, 307, 340,
 388, 395

I-İ

Iannaccone, Laurance 68, 106,
 248, 396, 409
 Inglehart, Ronald 51, 67, 95, 156,
 166, 180, 237, 244, 254, 255, 256,
 283, 403
 Instagram 279, 283, 331
 IRA 114
 Irak 136
 ibadet 11, 44, 50, 64, 68, 71, 76,
 79, 83, 84, 117, 154, 162, 198, 226,
 236, 237, 238, 239, 243, 258,
 270, 271, 272, 273, 274, 275, 310,
 321, 334, 345
 ibadet etme oranları 226, 236
 ibadethane 105, 190, 198, 199,
 210
 İbrahimî dinler 50, 52, 288, 371
 içki tüketimi 347
 iç savaş 232
 İkinci Dünya Savaşı 113
 İlahiyat 221, 315, 329, 337, 374,
 376, 377, 378, 379, 380, 385, 387,
 389, 392, 398, 399, 406, 408,
 409, 411, 412, 413, 415, 417

İmam 221, 262, 315, 352, 353,
 354, 355, 374, 378, 380, 385,
 389, 396, 397, 418
 İmam Hatip 221, 262, 353, 354,
 355, 374, 396, 418
 İncil 68, 100, 129, 172
 İngiltere 114, 117, 176, 184, 251,
 252, 342, 344
 internet 133, 157, 158, 161, 212,
 253, 290, 307, 324, 339, 340,
 341, 350, 357, 368, 375
 İran 70, 71, 84, 85, 93, 106, 136,
 262, 316, 317, 324, 400
 İranlaşmak 261
 İrlanda 114, 117, 182, 209, 251
 İsa 129, 233, 370
 İskoçya 29
 İslam 12, 15, 25, 27, 29, 45, 52, 53,
 54, 55, 60, 64, 69, 70, 71, 72, 82,
 83, 84, 85, 94, 119, 144, 146, 147,
 159, 172, 175, 178, 209, 210, 213,
 235, 238, 247, 263, 269, 270, 271,
 272, 280, 284, 288, 289, 291,
 296, 298, 299, 300, 301, 302,
 303, 306, 313, 321, 322, 326,
 333, 334, 335, 336, 337, 344,
 349, 350, 352, 370, 397, 398,
 399, 404, 405, 406, 411, 415
 İslamcı gençlik 282
 İslamcılışma 261
 İslamî kıyafet 272
 İslamîleşme 261
 İslamî otel 367
 İsveç 249

J

Japonya 76, 121, 154, 156, 239
Jön Türkler 82

K

kadın 85, 177, 178, 210, 222, 276,
282, 284, 289, 291, 292, 293,
295, 296, 298, 300, 306, 317,
336, 360, 366, 367
Kamusal alan 195
Kanada 76, 136, 165, 182, 184,
239, 251
Kaos GL 285, 286, 396
kapalı kadın 291, 292
kapitalist ekonomik sistem 171,
177
kapalist toplum 170, 190
kapitalizm 44, 120, 121, 124, 165,
167, 170, 172, 179, 183, 184, 190,
191, 195, 211, 220, 230, 240, 263,
320, 333
karayolları 151
Katolik Kilisesi 114, 127, 131, 161,
162, 209, 241, 297
Katoliklik 115, 205, 206, 240
Kemalist 40
Kennedy, John F. 142
kentleşme 44, 121, 123, 166, 183,
193, 195, 196, 197, 217, 263, 281,
296, 297, 312, 320
kentli 198, 201, 224, 370
Kepler, Johannes 128
kırsal 52, 133, 193, 196, 202, 215,
217, 288, 312

kıyafet 78, 86, 95, 157, 191, 238,
270, 272, 290, 291, 292, 293,
296, 305, 306, 321, 334, 348,
kızlı-erkekli 281
Kibar Feyzo 18, 204, 419
kilise 62, 81, 100, 210, 237, 241,
242, 251, 253, 254, 257, 259
kitabî İslam 172
klasik sekülerleşme teorisi 45,
75, 246, 247, 254, 256, 260
Klasik sekülerleşme teorisi 239,
269
Koestler, Arthur 127, 399
Konfüçyanizm 75
Kopernik, Nikolas 128
korumacı ekonomi 170, 171, 181,
188
Kur'an-ı Kerim 152, 153, 172, 238
kutsal güç 52, 141
Kutsal Güç 11, 203
kutsal mekân 143, 200, 210, 211
Kuzey Amerika 44, 76, 94, 112,
181, 270, 288, 318
kürtaj 240, 241, 244, 300, 301,
302

L

laicité 79
laikleşme 73, 87, 89, 91, 92, 93,
320
laiklik 37, 79, 80, 81, 83, 85, 86,
87, 88, 89, 92, 93, 94, 262, 353,
354
Latin Amerika 239, 240, 241, 242

Lechner, Frank J. 103, 104, 400
 LGBTİ 285, 286, 396
 liberal 88, 228, 361
 Libya 166
 LISTAG 286
 Luckmann, Thomas 103, 131, 237,
 238, 257, 258, 400

M

mahalle baskısı 89, 261
 Mahalle Baskısı Raporu 314
 MAK Danışmanlık 311, 401
 makineleşme 139, 197, 265, 363
 Malezyalaşma 89
 Malkara 149, 150, 401
 manastır 81, 100
 Mao Zedong 57
 Martin, David 67, 100, 102, 103,
 131, 135, 395, 401, 409
 Marx, Karl 108, 109, 165, 233,
 395, 401, 403
 medrese 219
 mekanik dünya görüşü 138
 Meksika 81, 240
 Methodist Kilisesi 344
 mevlit 53, 71, 72, 262
 mezhep 114, 115, 117, 176, 202,
 257, 258, 309, 310, 311, 312, 313,
 321
 Mısır 166
 Milliyet Gazetesi 89, 90, 302,
 303, 374, 402

Mises, Ludwig von 169, 171, 395,
 402
 Mobilizasyon 10, 18, 122, 194, 196,
 197, 203, 204
 moda dergileri 292
 modernleşme 35, 37, 45, 91, 104,
 107, 108, 109, 112, 113, 114, 115,
 117, 118, 120, 121, 123, 148, 183,
 189, 195, 227, 230, 235, 239, 240,
 242, 243, 244, 246, 247, 249,
 257, 263, 266, 267, 268, 269,
 281, 312, 320, 321, 322, 323, 327,
 330, 332, 341, 358, 361, 362,
 365, 369
 modern tıp 143, 145, 354
 modern toplum 147, 177, 190, 208,
 256, 269
 Mozambik 166, 182
 muhafazakârlaşma 89, 324, 325,
 326, 345, 346, 364
 muhafazakârlaşma/dindarlaşma
 algısı 324
 muhafazakârlık 94, 203, 345,
 346
 Muhammed peygamber 58, 60,
 159, 299, 324, 370
 Musevilik 50, 334, 344, 358
 Mustafa Kemal Atatürk 58, 81
 mutlak monarşi 118, 166
 Müslüman 38, 54, 61, 64, 68, 88,
 96, 116, 143, 146, 210, 236, 237,
 238, 239, 271, 272, 274, 276, 284,
 285, 291, 300, 347, 350, 405
 müzik 157, 161, 191, 324, 336, 337

N

- Nakşibendi 303
 namaz 78, 175, 234, 271, 273, 274,
 275, 280, 296, 299, 351, 354, 367
 NASA 136, 137, 140, 403
 Newton, Isaac 128, 138, 142
 nikâhsız birliktelikler 221, 281,
 284, 354
 Norris, Pippa 51, 67, 95, 140, 156,
 166, 180, 237, 244, 254, 255, 256,
 283, 403
 Norveç 151, 184
 nüfus artış hızı 264
 Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel
 Müdürlüğü 299, 404

O-Ö

- ODTÜ 326
 okullulaşma 255, 283
 Okuryazarlık oranı 264, 393
 Okyanusya 44, 94, 112, 365
 Onur Yürüyüşü 285, 358, 393,
 396
 organik 195, 214, 247
 Orta Çağ 100, 126, 127, 162, 169,
 174, 369, 370, 371
 Orta Doğu 5, 326, 388
 Orta öğretime devam oranı 264
 oruç 64, 68, 78, 235, 238, 271,
 273, 274, 275, 280, 299, 314,
 322, 353
 Osmanlı 82, 263
 Ölüm Vadisi 139, 140
 öpüşme 306, 308

- özel alan 84, 92, 103, 104, 213,
 215
 özelleştirme 265

P

- Pakistan 136, 184
 Papa 143, 205, 208, 379
 parapsikoloji 148
 Penisilin 142, 143
 Pentekostalizm 247
 Pew Research Center 66, 240,
 241, 344, 406
 Polonya 114, 118, 243, 251
 Popper, Karl 236, 326, 406
 Protestan Ahlâkı 239
 Protestanlık 115, 206, 241
 Protestan Reformu 29, 101, 118,
 119, 120, 239

R

- Radyo Televizyon Üst Kurulu
 305
 Ramazan 64, 235, 238, 273, 274,
 299, 315, 353, 360
 rasyonel bilinç 120, 135, 142, 163
 rasyonelleşme 103, 190
 refah toplumu 255
 Rousseau, Jean-Jacques 156,
 381, 387
 Rönesans 118, 119, 166

S-Ş

- Sabah Gazetesi 89, 90, 295, 302,
 407

- Saeculum 375
- Saint-Simon, Henri de 130, 233, 408
- Sanayi Devrimi 118, 169
- Sanayileşme 165
- seküler 37, 38, 56, 62, 63, 64, 72, 79, 83, 84, 85, 87, 88, 89, 91, 92, 94, 95, 99, 100, 101, 103, 104, 106, 115, 116, 117, 129, 133, 147, 156, 157, 165, 171, 175, 177, 180, 190, 191, 197, 211, 216, 217, 223, 227, 232, 262, 277, 282, 283, 299, 300, 301, 303, 306, 314, 316, 317, 321, 322, 326, 330, 331, 344, 345, 353, 354, 355, 364, 370
- sekülerist 11, 226
- sekülerizm 80, 330
- sekülerleşme tartışmaları 31, 32, 50, 51, 54, 61, 64, 65, 68, 69, 76, 86, 133, 147, 171, 197, 236, 238, 270, 271, 288, 292, 314, 332, 337, 339, 347, 352, 354, 361, 367
- sekülerlik 87, 89
- seküler söylem 321
- Seküler Söylem 301
- seküler toplum 79, 330, 331
- senkronize yüzme 230
- serbest piyasa 165, 166, 170, 171, 172, 174, 178, 181, 182, 183, 184, 185, 187, 188, 247, 248, 251, 253
- serbest piyasa ekonomisi 44, 165, 166, 170, 184, 188, 247, 248, 253
- sevgililik 304
- seyahat 191, 253
- Shiner, Larry 101, 102, 408
- sıfır toplamlı ilişki 131
- Siirt 219, 235, 374
- Slovaklar 115
- Somali 184
- Sosyal Değişme 383, 412
- Sosyal Farklılaşma 195
- sosyal medya 68, 71, 157, 158, 159, 160, 161, 209, 236, 279, 281, 283, 286, 304, 305, 323, 329, 331, 350, 360
- Sovyet 113, 114, 242, 243
- Stark, Rodney 19, 67, 68, 74, 75, 102, 106, 107, 108, 225, 233, 237, 247, 248, 249, 250, 253, 369, 370, 391, 409, 410
- Su Balesi 18, 230
- Suriye 166
- Sünni 205, 206, 272, 297, 310, 311, 312
- Şamanizm 343, 411

T

- Taliban 365
- Tanrı 50, 68, 100, 143, 193, 208, 233, 247, 259, 301
- Tanzimat Fermanı 263
- tarikât 257, 303, 336
- Tek ebeveynli aile 281
- tek gecelik ilişki 304
- teknoloji 121, 153, 156, 157, 182, 196, 323, 324, 331, 337, 393

televizyon dizileri 284
 tesettür 291, 292, 293, 324
 Tevhid-i Tedrisat Kanunu 82
 ticaret 121, 166, 167, 172, 195, 269
 toplumsal değişim 200, 231, 243
 Toplumsallaşma 10, 158, 322, 383
 Toros dağları 152
 Tönnies, Ferdinand 217, 413
 Tschannen, Oliver 103, 413
 Tunceli 289, 290, 412
 tutucu 201, 203, 222
 türbe 82, 143, 144, 145, 210
 Türbe ziyareti 144
 türbülans 153, 154, 155
 Türkiye 5, 7, 11, 12, 15, 17, 18, 19, 20, 24, 25, 26, 29, 32, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 43, 45, 55, 58, 61, 66, 68, 70, 73, 76, 79, 80, 81, 82, 85, 86, 87, 89, 91, 92, 93, 94, 96, 121, 184, 198, 199, 205, 209, 210, 219, 238, 239, 246, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 290, 291, 296, 298, 299, 301, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 310, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 321, 322, 324, 325, 326, 327, 329, 331, 332, 335, 336, 338, 339, 340, 341, 342, 345, 346, 347, 350, 352, 354, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 373,

374, 375, 378, 382, 383, 384, 385, 386, 389, 391, 393, 394, 395, 397, 398, 399, 401, 404, 405, 408, 410, 411, 412, 413, 417,
 Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) 15
 Türk Silahlı Kuvvetleri 262
 Twitter 236, 279, 283, 331, 385

U-Ü

Uçak 154, 386
 ulus devlet 119
 Ulus devlet 158
 uyuşturucu 362
 üniversite 150, 199, 219, 221, 222, 278, 280, 287, 373, 378
 üniversitelileşme 221, 278, 279, 281, 292, 312
 üreme sağlığı 263, 374

V

Van 154
 Varoluşsal Güvenlik Teorisi 11, 45, 246, 254
 Vatikan 143
 Voltaire, François Marie Arouet 75, 107, 108, 109, 129, 156, 176, 387, 416

W

Wallace, F. C. 107, 108, 416
 Weber, Max 55, 57, 77, 123, 141, 142, 170, 171, 196, 197, 233, 239, 346, 395, 403, 416

Wilson, Bryan R. 74, 75, 102, 118,
131, 193, 196, 217, 227, 385, 416
Woodhead, Linda 50, 343, 382,
395, 417
Woolston, Thomas 107, 108
Wright, C. T. 173, 174, 417

Y

yağmur duası 149, 150, 151, 152
Yahudi 358
yapısal farklılaşma 105, 121
yaratılış 303
Yehova 205
yeme-içme 78, 182, 191, 211, 270,
321, 334, 348

Yeni Çağ hareketi 343
yeni dinî hareketler 342, 343,
344, 345
yeni kuşaklar 71, 158, 238, 298,
311, 316, 323, 333, 334, 354
Yeni Zelanda 94, 112, 136, 165,
182, 239, 251, 252, 418
yetişkin filmler 339, 340
Yoga 408
Youtube 286
yozlaşma 96, 320, 342
Y ve Z kuşakları 284

Z

Zweerde, Evert van der 24, 99